

DIYANET İLMÎ DERGİ

ISSN: 1300-8498

e-ISSN: 2822-2261

Web: <https://dergipark.org.tr/pub/did>

‘İslâm’da İttifak Yoktur’ Rivayetinin Bağlam İnşası

Araştırma Makalesi

Tarih

Geliş Tarihi: 17 Mart 2025 Kabul Tarihi: 12 Mart 2026

Yazar: Abdulcelil Alpkıray

Dr.

Diyanet İşleri Başkanlığı

Ankara-Türkiye

Yazar Katkı Oranı: %100

<https://ror.org/007x4cq57>

<https://orcid.org/0000-0002-4197-1896>

celilalp@hotmail.com

Atıf: Alpkıray, Abdulcelil. “‘İslâm’da İttifak Yoktur’ Rivayetinin Bağlam İnşası”. *Diyanet İlmî Dergi* 62/1 (2026), 97-136.

<https://doi.org/10.61304/did.1659537>

Makale Bilgileri

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

İntihal: Benzerlik Taraması Yapıldı - intihal.net

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı: Makalenin hazırlanmasında yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Etik Bildirim: ilmidergi@diyanet.gov.tr

Yazar Çıkar Çatışması Beyanı: Herhangi bir yazarla çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

DIYANET SCIENTIFIC JOURNAL

ISSN: 1300-8498

e-ISSN: 2822-2261

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/did>

Contextual Construction of the Saying ‘There is no Unity in Islam’

Research Article

History

Received: 17 March 2025 Accepted: 12 March 2026

Author: Abdulcelil Alpkıray

Dr.

Presidency of Religious Affairs

Ankara-Türkiye

Author Contribution Rate: %100

<https://ror.org/007x4cq57>

<https://orcid.org/0000-0002-4197-1896>

e-posta: celilalp@hotmail.com

Citation: Alpkıray, Abdulcelil. “‘İslâm’da İttifak Yoktur’ Rivayetinin Bağlam İnşası”. *Diyanet İlmî Dergi* 62/1 (2026), 97-136.

<https://doi.org/10.61304/did.1659537>

Article Information

Review: Double-blind

Plagiarism: Plagiarism check was performed - intihal.net

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

AI Use Statement: No artificial intelligence tools were used in the preparation of this article.

Ethics Committee Approval: This article does not require ethics committee approval.

Complaints: ilmidergi@diyanet.gov.tr

Authors Conflict of Interest Statement: There is no conflict of interest with any author.

This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

‘İslâm’da İttifak Yoktur’ Rivayetinin Bağlam İnşası

Öz

İslâm öncesi Arabistan toplumunda şahıslar ve kabileler arası sosyal, ekonomik, siyasî, askerî antlaşmalar/hilf önemliydi. Söz konusu antlaşmalar önemli ve de fiilen uygulanmakta olmasına rağmen hadis kaynaklarında Resûlullah’ın mutlak olarak “İslâm’da ittifak yoktur” rivayetini anlamayı zorlaştırmıştır. Rivayet, ilk bakışta İslâm’ın ittifak ve antlaşmaları tamamen yasakladığı şeklinde anlaşılabilir. Buna karşılık Resûlullah’ın peygamberlik öncesi hilfü’l-fudûl gibi sosyal ittifaklara katıldığı ve peygamberliği döneminde böyle bir cemiyette yer almaktan gurur duyduğunu ifade ettiği izahtan varestedir. Öbür taraftan Hudeybiye müşâlahasıyla Medine İslâm Devleti ile müşrikler arasında bir antlaşma yapıldığı da bilinmektedir. Bu çalışmada sözü edilen rivayetin tarihi süreç içerisinde nasıl anlaşıldığı ve anlaşılması gerektiği izah edilmiştir. Rivayetin bütüncül bir bakış açısıyla anlaşılması için ilgili bütün tarikler incelenmiş, kaynaklar taranarak tarihi süreçteki anlama ve yorumlar derlenmiştir. Klasik kaynaklarımızın ekseriyeti rivayeti miras gerektiren muâhât antlaşmaları çerçevesinde değerlendirmiştir. Tarihî bağlam bütünlüğü ile ele alındığında rivayetin Mekke’nin fethi sırasında varit olduğu, Müslümanların birlik ve beraberliğinin sağlanması sebebiyle artık aşiretler arası ittifaka gerek kalmadığına vurgu yaptığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İttifak, Hilf, Tenkit, Bağlam.

Contextual Construction of the Saying ‘There is no Unity in Islam’

Abstract

In pre-Islamic Arabian society, social, economic, political and military treaties between individuals and tribes were important. Despite the fact that these treaties were important and actually practiced, it is difficult to understand the narration of the Messenger of Allah in the hadith sources that says “There is no alliance in Islam” in absolute terms. At first glance, the narration could be understood as Islam’s total prohibition of alliances and treaties. On the other hand, it is obvious that the Messenger of Allah participated in social alliances such as *hifl al-fudul* before his prophethood and expressed his pride in being part of such a community during his prophethood. On the other hand, it is also known that a treaty was made between the Islamic State of Medina and the polytheists with the Treaty of Hudaibiyyah. In this study, it is explained how this narration has been understood and should be understood in the historical process. In order to understand the narration from a holistic point of view, all the relevant narratives have been examined, and the historical meanings and interpretations have been compiled by scanning the sources. The majority of our classical sources have evaluated the narration within the framework of treaties of *muaqhat* that require inheritance. When considered in its historical context, it is seen that the narration occurred during the conquest of Mecca and emphasized the unity of Muslims and the lack of need for alliance between tribes.

Keywords: Hadith, Alliance, *Hifl*, Criticism, Context.

Summary

The hadith sources include the narration, "There is no alliance (hîlf) in Islam," which seemingly appears to suggest that Islam does not permit political, military, or social alliances, but rather prohibits them. Nonetheless, the lack of knowledge regarding its historical context—such as the place, time, and audience—makes its interpretation challenging. It is well-observed that the narration has been transmitted in an abbreviated and altered form (ihtisar and taqî') by being decontextualized. In the early periods, because of such modifications, it was deemed problematic, which raised questions and doubts. The concept of hîlf in the hadith seems to have been understood as "brotherhood" as indicated by the reaction of the Companion Anas ibn Malik, who, upon being asked about the narration, criticized its outward meaning and questioned how the Prophet could have stated, "There is no alliance in Islam" while having established a pact of brotherhood in his own home.

Attempts have been made to restructure its context for proper understanding. When its all variants from hadith sources and historical data related to the topic are analyzed together, it is concluded that the event took place as follows. During the conquest of Mecca, the Messenger of Allah declared a general amnesty for all the people of Mecca, with some exceptions. The next day, nevertheless, Hirash ibn Umayya from the Khuza'ah tribe met Junaid ibn Adla al-Hunthi from the Banu Bakr tribe in Muzdalifah and killed him because of old hostilities from the period of ignorance. Upon being informed about this, the Messenger of Allah gave a long address to the people.

The hostility between the Khuza'ah and Banu Bakr tribes dates back to the period of Jahiliyyah. During the time of the prophets' grandfather, Abdulmuttalib, when the Banu Bakr attacked the Mecca, the Khuza'ah tribe joined Ahabish alliance, which included Abdulmuttalib. At that moment, a written alliance agreement was made between the Khuza'ah tribe and Abdulmuttalib. Consequently, the Khuza'ah tribe became Muslim after the treaty of Hdaybiyyah and reminded the prophet of this alliance. The prophet said: "I am well aware of your alliance. Your agreement remains valid as you accepted Islam. Islam only strengthens alliances done in the Jahiliyyah era. On the day of the conquest, the hostility between these two tribes resurfaced, and a member of Khuza'ah tribe killed someone from the Banu Bakr in the Haram area.

As this inter-alliance conflict arose on the day of the conquest, the Prophet stated that all Muslims and all tribes were now brothers, that

there was no longer a need for separate alliances among them, and that Jahiliyyah era's social, political, and economic alliances could continue, as Islam affirmed and reinforced such agreements by saying "There is no khilaf in Islam. Islam only strengthens and confirms all the khilafs of the Jahiliyyah period."

In later periods, the taqti' hadiths related to this incident made it more difficult to understand the subject, leading to the misconception that it was related to the brotherhood agreements among Muslims in Medina. Thus, the narration "There is no hilf in Islam" was interpreted as a prohibition on making brotherhood treaties in Islam. Then, considering that this hadith was pronounced later, i.e., during the conquest of Mecca, it was argued that the hadith was nasih and that brotherhood agreements requiring inheritance were mansuh. Nevertheless, it was explained that brotherhood agreements involving inheritance rights were abrogated not by this hadith but by a verse revealed after the Battle of Badr.

In the commentary literature, nearly all interpretations we have encountered on this narration have focused on muahat agreements between the Companions that required inheritance. Some commentators, however, have suggested that it refers to the Jahiliyyah era's treaties based on oppression, injustice, and rebellion. The interpretation of Jassas and al-Khattabi' are considered more coherent and holistic in relation to hadith's context. Another explanation, which considers historical context and background, is provided by Majd al-Din Ibn Asir.

As a result of all these interpretations, when the hadith "There is no hilf/alliance in Islam" is analyzed alongside with its historical context, time, place, and background, it is obvious that it does not prohibit political, social, or military alliances. Rather, it manifests that under the conditions of that moment, Muslims were united and did not need any tribal or factional alliances. In today's context, in which there are many Islamic countries and various military and political regional cooperations are established, it would be unrealistic to claim that there is no alliance in Islam.

Giriş

Resûlullah'tan (s.a.s.) nakledilen "İslâm'da ittifak yoktur" rivayeti, Câhiliye döneminden beri Hicaz coğrafyasında var olan ve İslâmî dönemde uygulamada olan siyasî antlaşmalar olgusuyla çelişir görünmektedir. Ancak meselenin temelinde rivayetteki "hilf" kavramına verilen farklı anlamlar yatmaktadır. "Hilf" kavramı, yemin etmek, kardeşlik antlaşması yapmak ve siyasî antlaşma anlamlarına gelmektedir. Diğer bir ifade ile anlam farklılığı beraberinde yorum farklılığını getirmiştir. Bundan dolayı çalışmada öncelikle "hilf" kavramının anlam farklılığına işaret edilecektir. Diğer yandan rivayetin mekânını, tarihini ve bağlamını tespit etmek, metnin anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkı sağlayacaktır. Hilf konusuyla alakalı farklı rivayetler bir araya getirilip, bunlar yaşanan olayla ilgili tarihi bilgiler ışığında ele alınarak hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Rivayetin bağlamı farklı açılardan tespit edilerek metnin inşasına katkı sağlayacaktır. Arap toplumundaki hilf olgusuna dair yapılmış akademik çalışmalar¹ bulunmakla birlikte bu çalışmalarda "İslâm'da hilf yoktur" rivayetine dair detaylı açıklamalara rastlanmamıştır.

"Hilf" kavramı ana hatlarıyla üç farklı anlam ihtiva etmektedir. Bunlar; yemin, aralarında kan bağı bulunmayan kimselerin birbirine kardeş olmasını sağlayan kardeşlik antlaşmaları ve aşiretler/kabileler arası siyasî, sosyal ve askerî ittifaklardır.

"Hilf" veya "halif" olmak üzere her iki şekilde okunabilen kelime, yemin etmek anlamına gelmektedir.² İki kavim arasında yapılan antlaşmalara da "hilf" denilmektedir. "Halif/hilf" kelimesi aslında yemin anlamına gelmektedir. İki tarafın bir konuda mutabık kalmak üzere yemin etmeleri nedeniyle yapılan antlaşmalara, "hilf/hilf" denilmektedir. Antlaşma yapılan her bir taraf için "filanın hilfi/halîfi" (حلف فلان وحليفه) denilmektedir.³ Hilf'in çoğulu "ahlâf/أحلاف"tır.

İki kişi arasında yapılan kardeşlik antlaşması yapıldığında hâlefe/hilf

¹ Yunus Akyürek, "Câhiliye Dönemi Kureyş Toplumunda Hilf Olgusu", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/38 (2018), 33-56; Beşir Ebû'l-Karayâ, "el-Hilf min manzûr İslâmî, te'silü'l-mefhûm ve binaun-numûzec", *Mecelletu Külliyyeti'l-İktisâd ve Ulûmi's-Siyâsiyye* 19/2 (2019), 161-207.

² Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1300), 9/53; Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâtü'l-fünûn ve'l-ülûm*, thk. Refik el-Acem vd. (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), 1/706.

³ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davudî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 1/170; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/54.

kelimesi kullanılmaktadır. Resûlullah'ın ensar ile muhacir arasında yaptığı muâhât antlaşması için “أنه ﷺ حالف بين قريش والانصار” denilmiştir. Sahâbe arasında yapılan muâhât antlaşmalarının sebebi zor durumda olan muhâcirlere yardım etmektir. Zira “hîlf” kavramı infak, yardımlaşma ve iş birliği üzerine kurulan bir sözleşme ve akitleşme için kullanılmaktadır.⁴

Câhiliye ve İslâm dönemlerinde yapılmış olan kardeşlik antlaşmaları arasında farklılıklar vardır. En bariz fark, câhiliye döneminde yapılan antlaşmalarda şahıslar arasında nesep bağı olmamasına rağmen mirası gerektirmekteydi. Nitekim, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) “İslâm'da hîlf yoktur” rivayetine “ferâiz” bahsinde⁵ yer vermiş olması, hîlf yapılan kişilere miras gerekmeyeceğini vurgulamak içindir. Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un “hîlf” kavramını miras gerektiren kardeşlik antlaşması anlamında yorumladığı anlaşılmaktadır.

Buna karşılık İslâm dönemi kardeşlik antlaşması için “muâhât” kavramı kullanıldığı gibi bazı kaynaklarda “hîlf” kavramı da kullanılmıştır. Mesela Hattâbî (ö. 388/998), “hâlefe /حالف”nin kardeşlik antlaşması yaptığı anlamına geldiğini söylemektedir.⁶ İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) ve Aynî'ye (ö. 855/1451) göre, Resûlullah “İslâm'da hîlf yoktur” diyerek hîlf uygulamasını kaldırıp muâhât/kardeşlik uygulamasını tesis etti.⁷ Bu görüşe göre ise hîlf geleneği kaldırılınca onun yerine benzer bir uygulama olarak kardeşlik antlaşması ikame edildi.

Übbî (ö. 828/1425) de aynı görüştedir. Übbî, ilk zamanlarda kardeşlik antlaşması için “hîlf” kullanılırken İslâm döneminde kavramın “muâhât” olarak değiştirildiğine dikkat çeker.⁸ Günümüzde yapılan bir çalışmada hîlf ile muâhât kavramlarının aynı anlamda olmadığına dikkat çekilir. Buna göre Câhiliye dönemi yapılan hîlf uygulamaları tarafları birbirine mirasçı

⁴ Ebü's-Seadât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1963), 1/424.

⁵ Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 17.

⁶ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh (Halep: Matbaatu'l-İlmiyye, 1932), 4/105; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulaziz b. Abdillâh b. Bâz - M.Fuad Abdulbaki - Muhibbuddin el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 4/474.

⁷ Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmii's-sahîh*, thk. Dârü'l-Felâh Ekibi (Hâlid er-Rabbât ve Cuma Fethî riyasetinde) (Doha: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 2008), 14/24-25; Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullâh Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 11/232-233.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Hilfe b. Ömer el-Veşâtî el-Übbî, *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1328), 6/355.

kılarken, İslâm'daki muâhât ise Medine'de ilk dönemlerde miras gerektirirken daha sonra kaldırılan bir uygulama olmuştur.⁹ Bu açıklamada, miras meselesi nedeniyle hilf ve muâhâtın farklı olduğunu izaha dair bir çaba vardır. Ancak kavramın kullanımına bakıldığında ilk dönemlerde bu tür ayrıma gidilmediği, hilf ve muâhâtın eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde keskin bir ayrımın olmaması sebebiyle hilf kavramını câhili ve İslâmî şeklinde ikiye ayıranlar da olmuştur. Hicret öncesi hilflere câhiliye hilfi, hicret sonrası hilflere İslâmî hilf şeklinde kullanımlar da mevcuttur.¹⁰

Übbî'nin bu yorumunu kabul eden bir çalışmaya göre Resûlullah (s.a.s.) "İslâm'da ittifak yoktur" hadisini Medine'de ensar ile muhacir arasında muâhât ahdini yaparken îrâd etmiş ve burada kastedilen hilf, câhiliye dönemi kavramı olan hilftir. "Hilf" kavramı ve geleneği yerine "muâhât" tesis edilmiştir. Burada yeni bir kavramsallaştırma olduğuna vurgu yapılmıştır.¹¹ Ancak ilgili bütün tarikler incelendiğinde hadisin îrâd yerinin Mekke olduğu görülmektedir. Rivayetin mekânına dair geniş açıklama ilerde yapılacaktır.

Hilfin bir diğer anlamı ise kabileler arası yapılan siyasî, ekonomik ve askerî ittifak antlaşmalarıdır.¹² Câhiliye döneminde kabileler arasında yaşanan siyasî askerî çatışmalar nedeniyle kabileler arası ittifak arayışları olmuştur. Kabileler arası yapılan bu ittifaklara hilf adı verilmektedir. Hilfin çoğulu olan ahlâf kelimesi aynı zamanda Câhiliye döneminde Hilfu'l-Mutayyebîn'e karşı kurulan ittifak adı olarak da kullanılır. Buna göre Abdüddâr, Mahzûm, Sehm, Cumah ve Adiyyoğullarının kurmuş olduğu ittifaka "Hilfu'l-Ahlâf/Yeminliler İttifakı" adı verilmiştir. Hz. Ömer, Adiyyoğulları kabilesi mensubu olması hasebiyle Ahlâfî olarak da nisbelenir.¹³ Muhammed b. Habîb (ö. 245/860), *el-Münemmak* adlı eserinde İslâm öncesi dönemde 29 adet hilfin adını vermektedir.¹⁴ Tüm hilfleri aktarmak makalenin hacmini aşacağı için isimlerden sarfınazar edilerek, en fazla bilinen iki ittifakın adı verilmiştir.

⁹ Akyürek, "Câhiliye Dönemi Kureyş Toplumunda Hilf Olgusu", 47-48.

¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/474.

¹¹ Abdullah Yıldız, "Hz. Peygamber'in Örneğinde Af ve İnsan Kardeşliği", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 69.

¹² Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgâfir Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1990), 4/1346.

¹³ Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Naim el-Arksusi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 801.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî Muhammed b. Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Fârîk (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1985), 229-275.

Siyasî ve askerî ittifaklar dışında, sosyal sorunlara çözüm bulmak amaçlı kurulan ittifaklar da olmuştur. Câhiliye döneminde kurulan ve Mekke'deki mazlumlara yardımı amaçlayan hilfû'l-fudûl teşkilatı bu tür sosyal bir ittifaktır.¹⁵ Bir diğer uygulama ise sosyal statülerini değiştirmek üzere insanlar bir kabileye sığınmak suretiyle güvenliklerini sağlamak amaçlı sosyal ittifaklar kuruyorlardı. Güçlü olan bir kabileye sığınmak, varlığını ve ekonomik durumunu daha iyi yapabilmek, güvenli bir sığınak aramak gibi farklı nedenler ile hilf yapılıyordu.¹⁶ “Hilf” kavramının tam örtüşmemekle birlikte benzer yönlerinin bulunduğu emân¹⁷, velâ¹⁸ ve civâr¹⁹ gibi kavramlarla da bağlantısı bulunmaktadır.

1. Rivayet Metin Grupları ve İsnad Değerlendirmeleri

Hadise ait bütün rivayetlerin toplanması ve metin çeşitliliğin tespit edilmesi, anlam ve yorum konusunda bizlere önemli oranda yol gösterici olacaktır. Burada “İslâm'da ittifak yoktur” rivayetiyle ilgili metinler dört grupta kategorize edilecek ve her bir grup için isnad şeması oluşturulup sened hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

1.1. Metin Grupları

1.1.1. A Grubu Metinler (İslâm'da Hilf Yoktur)

Bu gruptaki metinlerde sadece “İslâm'da hilf yoktur” lafzıyla gelen senedlere yer verilecektir.

<p>حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَمَّنْ سَمِعَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: " لَا شِغَارَ فِي الْإِسْلَامِ، وَلَا إِسْعَادَ فِي الْإِسْلَامِ، وَلَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ، وَلَا جَلْبَ، وَلَا جَنْبَ "</p>	<p>Abdurrezzâk→ Süfyân→ Enes b. Mâlik: Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: İslâm'da şığâr yoktur, is'âd²⁰ yoktur, hilf yoktur, celeb ve ceneb yoktur.²¹</p>
---	---

¹⁵ Nesim Sönmez, “Hilfu'l-Fudûl Teşkilatı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 399-418.

¹⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Bağdat, 1993), 4/357-358.

¹⁷ Emân kavramı kısmen hilf kavramı ile örtüşmekle birlikte farklılık arz etmektedir. Bk. Büşra Sıdika Kaya, *İslâm öncesi dönem emân uygulamaları* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 26.

¹⁸ Şükrü Özen, “Velâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

¹⁹ Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/360.

²⁰ Câhiliye döneminde bir kimse ölünce komşu kadınlar taziye için ölü evine giderek feryat ederek, çığlık atarak ve ağlayarak ağıt yakardı. Hatta bazen bu ücretli şekilde de yapılırdı. Taziye evine giderek ağıt yakmak bir anlamda onların acısını paylaşma ve teskin etme amacı taşıyordu. Taziyesi olanın evine giderek ağıt yakma konusunda yardım etme uygulamasına is'âd denilirdi. Bk. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/366.

²¹ Ahmed, *el-Müsned*, 20/96.

Bu rivayet, Mekke'nin fethi günü Resûlullah'ın yaptığı uzun bir konuşmanın taktî²² edilmiş hali olduğu görülmektedir. Mekke'nin fethi günü yapılan uzun konuşma ile ilgili rivayetler D grubu başlığı altında verilecektir. Mekke'nin fethi sırasında irâd edilmiş hutbenin taktî edilmiş haliyle farklı tarikleri bulunmaktadır. Nesâî'de Enes b. Mâlik ve İmrân b. Husayn tarihiyle nakledilen metinler "İslâm'da celeb, ceneb ve şığâr yoktur"²³ şeklinde hilf zikredilmeksizin verilmiştir. Bazı tariklerde ise sadece şığârın yasaklandığı²⁴ şeklinde verilmektedir. 5. yüzyıl müelliflerinden Ebû Nuaym ve Kudâî'nin naklettiği tariklerde²⁵ "hilf" kavramı yerine "akit" kavramı kullanılmıştır.

1.1.2. B Grubu Metinler (Câhiliye Hilfleri)

Bu gruptaki metinlerde İslâm'da hilf olmadığı belirtilmekle birlikte Câhiliye dönemi hilflerine dikkat çekilmektedir.

<p>أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ الرُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ، وَتَمَسَّكُوا بِحِلْفِ الْجَاهِلِيَّةِ"</p>	<p>Abdurrezzâk → Ma'mer → Zührî. Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: "İslâm'da hilf yoktur ancak Câhiliye dönemi hilflerini muhafaza ediniz."²⁶</p>
--	--

Hadisin bulunduğu en erken hadis kaynağı, tespit edilebildiği kadarıyla Ma'mer b. Râşid'in (öl.153/770) *el-Câmi'* adlı eseridir. Rivayet, Zührî'den nakledilen mürsel bir isnadla yer almaktadır.

²² Taktî kelimesi, hadis terimi olarak birkaç konuyu içeren bir hadisin sadece ihtiyaç duyulan kısmını almayı veya bir kısmını bir yerde, diğer kısmını aynı senedle başka bir yerde nakletmeyi ifade eder. Taktî uygulaması ve sorunları hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, "Taktî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010); Fuat İstemi, "Hadislerin Bağlamının Tespitinde İhtisar ve Taktî Uygulamasının Neden Olduğu Sorunlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2017), 315-326.

²³ Nesâî, "Nikâh", 60.

²⁴ Ahmed, *el-Müsned*, 20/117; Nesâî, "Nikâh", 60.

²⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 7/118; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 2/40.

²⁶ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 11/436.

<p>حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: "شَهِدْتُ حَلْفَ الْمُطَيِّبِينَ مَعَ عُثْمَانَ وَأَنَا غُلَامٌ، فَمَا أَحِبُّ أَنَّ لِي حُمْرَ النَّعَمِ، وَأَنِّي أَنْكُتُهُ" قَالَ الرَّهْرِيُّ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لَمْ يُصَبِ الْإِسْلَامَ حَلْفًا إِلَّا زَاكَةٌ بِنَدَاءٍ، وَلَا حَلْفٌ فِي الْإِسْلَامِ". وَقَدْ أَلْفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ قُرَيْشٍ وَالْأَنْصَارِ</p>	<p>Bişr b. Mufaddal → Abdurrahman b. İshâk → Zührî → Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im → Babası Cübeyr b. Mut'im → Abdurrahman b. Avf, Resûlullah'tan nakletti. Resûlullah: "Ben küçük iken amcalarımla birlikte Hilfü'l-mutayyebîn'e²⁷ katıldım. Kızıl tüylü develer benim olsa bile bu antlaşmaya değişmek istemem." Zührî dedi ki: Resûlullah şöyle buyurdu: "İslâm önceki hilfleri teyit eder ancak İslâm'da hilf yoktur." Resûlullah Kureyş ile ensârin arasını kardeşlikle birleştirdi.²⁸</p>
---	--

Abdurrahman b. Avf'tan nakledilen bu rivayetdeki "hilfü'l-mutayyebîn" ifadesi hatalıdır.²⁹ İmâm Şâfiî burada kastedilenin hilfü'l-fudûl olduğunu söylemektedir. Talha b. Abdullah b. Avf'tan nakledilen bir tarihte ise mutayyebîn lafzı olmayıp sadece bir hilfe katıldığı şeklindedir.³⁰ Rivayette³¹ kastedilenin hilfü'l-fudûl olduğu anlaşılmaktadır. Zira hilfü'l-fudûl Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde yapılmıştır.³²

²⁷ Câhiliye döneminde Abdümenâfoğulları'nın Abdüddâroğulları'na karşı bazı Kureyş kabileleriyle yaptıkları ittifaka verilen isimdir. Abdümenâfoğulları'nın oluşturduğu topluluğun üyeleri, bir kaba konulmuş güzel kokulu bir sıvıya ellerini batırarak Kâbe duvarına sürdüler. Bundan dolayı onlara "mutayyebîn" (güzel kokulular), yaptıkları ittifak ve yemine de "Hilfü'l-mutayyebîn" denildi. Bk. Hüseyin Algül, "Hilfü'l-Mutayyebîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

²⁸ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 11/436.

²⁹ Hilfü'l-mutayyebîn, Resûlullah'ın doğumundan önceki bir tarihte olması hasebiyle Resûlullah'ın bu antlaşmaya katılması imkânsızdır. Muhtemelen hilfü'l-fudûl ifadesi sehven mutayyebîn olarak değiştirilmiştir. Beyhakî bu ifadenin müdrec olduğunu söyler. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye ve Dâru Reyân, 1408/1988), 2/38.

³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 6/596.

³¹ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyeri İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrâhîm el-Ebyârî - Abdulhafız Şelebî (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/141-142.

³² Muhammed b. Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*, 279.

<p>حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَمَائِكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: "كُلُّ حَلْفٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، لَمْ يَرِدْهُ الْإِسْلَامُ إِلَّا شِدَّةً، أَوْ حِدَّةً"</p>	<p>Haccâc → Şerîk → Simâk → İkrime → İbn Abbâs: "Câhiliye dönemindeki tüm hilfleri İslâm ancak kuvvetlendirir ve teyit eder."³³</p>
--	--

Dârimî (ö. 255/869)³⁴ Ebû Ya'lâ (ö. 307/919)³⁵, Taberî (ö. 310/923)³⁶, İbn Hibbân (ö. 354/965)³⁷ ve Taberânî (ö. 360/971)³⁸ hadisi aynı senedle vermektedirler. Bu tariklerde "İslâm'da hilf yoktur" ziyadesi vardır.

<p>حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الرِّثَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ الْفَتْحَ يَقُولُ "كُلُّ حَلْفٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَرِدْهُ الْإِسْلَامُ إِلَّا شِدَّةً، وَلَا حَلْفٌ فِي الْإِسْلَامِ"</p>	<p>Mûsâ b. Dâvûd → İbn Ebi Zinâd → Abdurrahman b. Hâris → Amr b. Şuayb → Babası → Dedesi Abdullah b. Amr: Fetih günü Resûlullah'tan işittim, şöyle buyurdu: "Câhiliye dönemindeki tüm hilfleri İslâm teyit eder, ancak İslâm'da hilf yoktur."³⁹</p>
---	--

Abdullah b. Amr tarafından nakledilen rivayette, Mekke'nin fethi günü hadisin vârid olduğuna dikkat çekilmektedir.

<p>حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: مُعْبِرَةٌ أَخْبَرَنَا، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ شُعْبَةَ بْنِ الْقَوْمِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ، عَنْ الْحَلْفِ فَقَالَ: "مَا كَانَ مِنْ حَلْفٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَتَمَسَّكُوا بِهِ، وَلَا حَلْفٌ فِي الْإِسْلَامِ"</p>	<p>Hüseyim → Muğîre → babası → Şu'be b. Tev'em → Kays b. Âsım: Kays, Resûlullah'a hilften sordu. Resûlullah buyurdu ki: "Câhiliye döneminden kalan hilflere uyun ancak İslâm'da hilf yoktur."⁴⁰</p>
--	--

³³ Ahmed, *el-Müsned*, 5/80.

³⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), 3/1643.

³⁵ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1990), 4/225.

³⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Cize: Dâru Hicr, 2001), 6/683.

³⁷ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez-Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 3/411.

³⁸ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1983), 11/282.

³⁹ Ahmed, *el-Müsned*, 11/515-516.

⁴⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî et-Tayâlîsî, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Mektebetu Hicr, 1999), 2/411; Ahmed, *el-Müsned*, 34/218.

Kays b. Âsım tariki, Resûlullah'a soru formunda nakledilmişken diğer tariklerde Mekke fethinde Resûlullah'ın hitabı şeklindedir. Ravilerden Muğîre'nin babası Miksem ed-Debî bilinmeyen bir isim olduğu için sened zayıf kabul edilmiştir.⁴¹

<p>حَدَّثَنَا عثمانُ بن أبي شيبة، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بن بشر وابن نُمَيْر وأبو أسامة، عن زكريا، عن سعد بن إبراهيم، عن أبيه عن جُبَيْر بن مطعم، قال: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ، وَأَيُّمَا حَلْفٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَزِدْهُ الْإِسْلَامُ إِلَّا شِدَّةً".</p>	<p>Osman b. Ebi Şeybe → Muhammed b. Bişr ve İbn Nümeyr ve Ebû Üsâme → Zekeriya → Sa'd b. İbrâhîm → Babası (İbrahim b. Abdurrahman b. Avf) → Cübeyr b. Mut'im. Resûlullah buyurdu ki: "İslâm'da hilf yoktur ancak Câhiliye dönemi hilflerini İslâm teyit eder."⁴²</p>
<p>أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ شُعَيْبٍ، قَالَ: "قُضِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ مَنْ كَانَ حَلِيفًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَهُوَ عَلَى حِلْفِهِ وَلَهُ نَصِيبُهُ مِنَ الْعَقْلِ وَالتَّصَرُّفِ، يُعْقَلُ عَنْهُ مِنْ حَالْفٍ وَمِيرَاثُهُ لِعَصَبَتِهِ مَنْ كَانُوا"، وَقَالُوا: "لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ، وَتَمَسَّكُوا بِحِلْفِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَزِدْهُ فِي الْإِسْلَامِ إِلَّا شِدَّةً" قَالَ عُمَرُ: "وَقُضِيَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنَّهُ مَنْ كَانَ حَلِيفًا أَوْ عَدِيدًا فِي قَوْمٍ قَدْ عَقَلُوا عَنْهُ وَتَصَرَّفُوا، فَمِيرَاثُهُ لَهُمْ إِذَا لَمْ يَكُنْ وَاِرْتُ يُعْلَمُ"</p>	<p>Abdurrezzâk → İbn Cüreyc → Amr b. Şuayb: Resûlullah, Câhiliye dönemi halif olan kim varsa hilfine bağlı kalmasına hükmetti. O kimse yardımlaşma ve diyet ödemede pay sahibidir. Kardeşlik antlaşması yapan kimse kardeşinin diyetini öder. Mirası da ondan olan asabesine aittir. Dediler ki: İslâm'da hilf yoktur ancak Câhiliye hilflerine bağlı kalınız. İslâm Câhiliye hilflerini teyit eder. Amr dedi ki: Hz. Ömer bir toplulukta halif olan her kim varsa yardımlaşma ve diyet ödemede sorumlu olduğuna hükmetti. Eğer bilinen bir varis bırakmamışsa mirasçısı olur.⁴³</p>

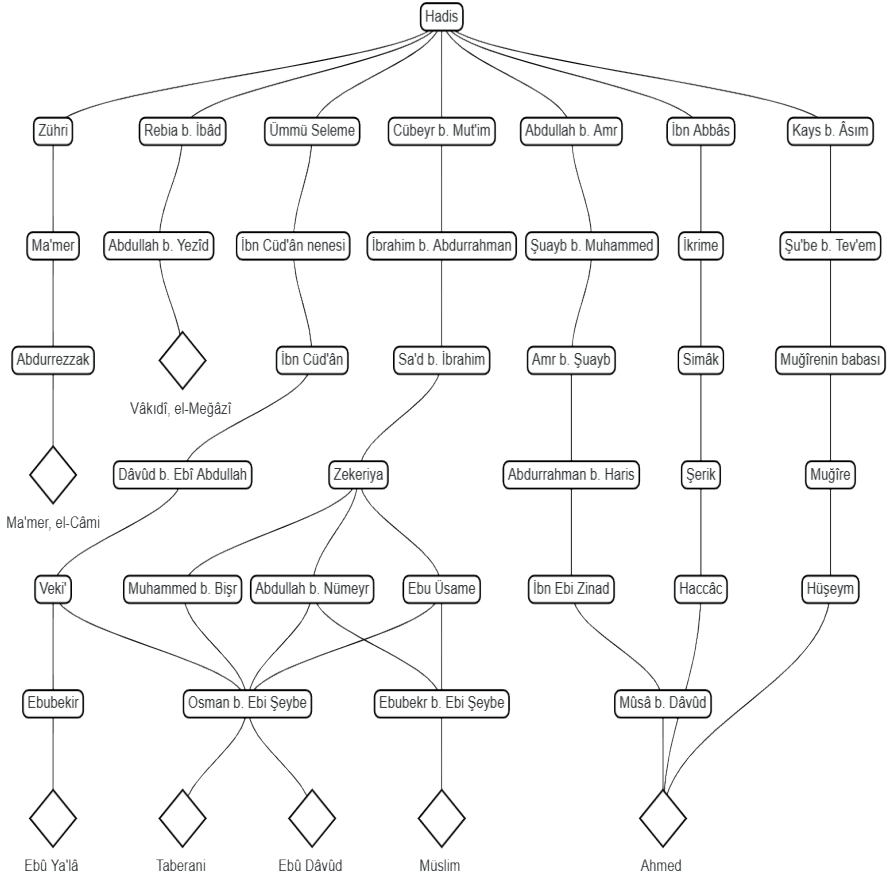
Abdurrezzâk (ö. 211/826-27) tarafından nakledilen tarik, maktû bir rivayettir. Zira Amr b. Şuayb'ın babası ve dedesi zikredilmemiştir.

⁴¹ Tayâlisî, *Müsned*, 2/411.

⁴² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 2/411; Ahmed, *el-Müsned*, 34/218.

⁴³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 1983), 10/307.

B Grubu rivayetlerin sened şeması

1.1.3. C Grubu Metinler (Hilfin Yürürlükten Kaldırıldığına İtiraz)

Bu gruptaki rivayetlerde “İslâm’da hilf yoktur” metnine itiraz eden Enes b. Mâlik’in verdiği cevaba yer verilmiştir. İslâm’da hilfin olmadığı şeklindeki bu rivayetin daha ilk dönemlerde anlama sorununa yol açtığı ve bundan dolayı Enes b. Mâlik’e soru sorulduğu görülmektedir. Enes b. Mâlik soruya verdiği cevapta, “hilf” kavramını kardeşlik antlaşması şeklinde yorumlamış ve kendi evinde kardeşlik antlaşmaları yapıldığını, dolayısıyla İslâm’da hilfin olmadığını söylemenin mümkün olmadığına işaret etmiştir. Bu gruptaki tüm senedler Âsım el-Ahval’dan nakledilmiştir.

<p>حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا عَاصِمُ الْأَحْوَلِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ، وَقَالَ لَهُ قَائِلٌ: بَلَّغَكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: “لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ”، قَالَ: فَغَضِبَ، ثُمَّ قَالَ: “بَلَى، بَلَى، قَدْ حَالَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، بَيْنَ قُرَيْشٍ، وَالْأَنْصَارِ فِي دَارِهِ”</p>	<p>Affan→ Hafs b. Ğiyas→ Âsım el-Ahval dedi ki Enes b. Mâlik’ten işittim. Birisi ona sordu ki: Resûlullah’ın “İslâm’da hilf yoktur” hadisi sana ulaştı mı? Bunun üzerine sinirlenen Enes b. Mâlik: Evet evet ulaştı. Resûlullah Kureyş ile ensâr’ın arasında muâhât antlaşmasını onun (Enes b. Mâlik’in) evinde yaptı, dedi.⁴⁴</p>
<p>حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: حَالَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ فِي دَارِنَا، فَقِيلَ لَهُ: أَلَيْسَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: “لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ”؟ فَقَالَ: حَالَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ فِي دَارِنَا.</p>	<p>Müsedded→ Süfyân→ Âsım el-Ahval→ Enes b. Mâlik: Resûlullah ensar ile muhacir arasında muâhât antlaşmasını bizim evde yaptı. Bunun üzerine soruldu: Resûlullah “İslâm’da hilf yoktur” buyurmadı mı? Enes cevap verdi: Resûlullah bizim evde ensâr ile muhâcir arasında muâhât antlaşması yaptı.⁴⁵</p>

⁴⁴ Ahmed, *el-Müsned*, 21/403-404.

⁴⁵ Buhârî, “Kefâle”, 2; “Edeb”, 67; “İ’tisâm”, 16; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 204; Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 16; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *es-Sünenü’l-me’sure*, thk. Abdulmu’tî Emîn Kalacî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1986), 437.

C Grubu Metinlerin İsnad Şeması

1.1.4. D Grubu Metinler (Rivayetin Tarihsel Bağlamı)

Bu başlık altında “İslâm’da hilf yoktur” rivayetini tarihî bağlamıyla detaylı bir şekilde anlatan metinlere yer verilecektir.

<p>حَدَّثَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: لَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ، قَامَ فِي النَّاسِ حَطِيْبِيًّا، فَقَالَ: " يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّهُ مَا كَانَ مِنْ حَلِيفٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَإِنَّ الْإِسْلَامَ لَمْ يَزِدْهُ إِلَّا شِدَّةً، وَلَا حَلْفَ فِي الْإِسْلَامِ، وَالْمُسْلِمُونَ يَدُّ عَلَى مَنْ سَوَّاهُمْ، تَكَافَأَ دِمَاؤُهُمْ، يُجِيرُ عَلَيْهِمْ أَدْنَاهُمْ، وَيَزِدُّ عَلَيْهِمْ أَقْصَاهُمْ، تُرَدُّ سَرَائِهِمْ عَلَى قَعْدِهِمْ، لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ، دِيَّةُ الْكَافِرِ نِصْفُ دِيَّةِ الْمُسْلِمِ، لَا جَلْبَ وَلَا جَنَبَ، وَلَا تُؤَخَذُ صَدَقَاتُهُمْ إِلَّا فِي دِيَارِهِمْ</p>	<p>Yezîd→ Muhammed b. İshâk→ Amr b. Şuayb→ Babası Şuayb b. Muhammed → Dedesi Abdullah b. Amr: Resûlullah Mekke’nin fethi sırasında insanlara şöyle hitap etti: “Ey İnsanlar! Câhiliye döneminde olan hilfleri İslâm ancak kuvvetlendirir. İslâm’da hilf yoktur. Müslümanlar kendilerinden olmayan düşmanlarına karşı bir el gibi birlikte hareket ederler. Müslümanların kanları birbirine eşittir. Müslüman, söz verdiği husus küçük bir şey dahi olsa onu yerine getirmelidir. Aynı şekilde en uzak bir belde dahi olsa bir kimseye verdiği sözünü yerine getirmelidir. Savaşta katılmayan ordu mensuplarına da ganimetten pay verilir. Kâfîre karşılık mümin öldürülmez. Kâfirin diyeti Müslüman diyetinin yarısıdır. Celeb (tahsildarın ayağına adam çağırarak) ve ceneb (Uzak bir yerde ikamet edip zekât malını ayağına getirmek) yoktur. Zekât ve sadakalar ancak mal sahibinin diyarında teslim alınacaktır.⁴⁶</p>
---	---

Rivayet Ahmed ve İbn Cârûd tarafından nakledilir. Bu rivayet hadisin vürud mekânı olarak Mekke’yi, zaman olarak Mekke’nin fetih gününü göstermektedir. Sadece “İslâm’da hilf yoktur” ile yetinmeyip vakanın bütünü nakledilmektedir. Muhtemelen Mekke’nin fethi günü Resûlullah’ın hitabında başka konular da dile getirilmiştir. Ancak bu rivayette Câhiliye dönemi hilflerin durumuna yer verilmektedir. En kapsamlı anlatım ise aşağıdaki tarihte bulunmaktadır.

⁴⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 2/411; Ahmed, *el-Müsned*, 34/218.

حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ حُسَيْنٍ، عَنْ عَمْرِو
 بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: لَمَّا
 فُتِحَتْ مَكَّةُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: " كُفُّوا
 السِّلَاحَ إِلَّا خِرَازِعَةَ عَنِّي بَكَرٍ". فَأَذِنَ لَهُمْ،
 حَتَّى صَلَّى الْعَصْرَ، ثُمَّ قَالَ: " كُفُّوا السِّلَاحَ
 ". فَلَقِيَ رَجُلٌ مِّنْ خِرَازِعَةَ رَجُلًا مِّنْ بَنِي
 بَكَرٍ، مِّنْ عَدُوِّهِ، بِالْمُرْدَلِفَةِ، فَتَقَاتَلَا، فَبَلَغَ ذَلِكَ
 رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَفَقَامَ حَاطِبِيًّا، فَقَالَ، وَرَأَيْتُهُ وَهُوَ
 مُسِينِدٌ طَهْرَهُ إِلَى الْكَعْبَةِ، قَالَ: " إِنَّ أَعْدَى
 النَّاسِ عَلَى اللَّهِ مَنْ قَتَلَ فِي الْحَرَمِ، أَوْ قَتَلَ
 غَيْرَ قَاتِلِهِ، أَوْ قَتَلَ بِدُخُولِ الْجَاهِلِيَّةِ ". فَفَقَامَ
 إِلَيْهِ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنَّ فَلَانًا ابْنِي، فَقَالَ رَسُولُ
 اللَّهِ ﷺ: " لَا دَعْوَةَ فِي الْإِسْلَامِ، دَهَبَ أَمْرُ
 الْجَاهِلِيَّةِ، الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ، وَلِلْعَاهِرِ الْأَثْلُبُ
 ". قَالُوا: وَمَا الْأَثْلُبُ؟ قَالَ: " الْحَجَرُ ". قَالَ:
 " وَفِي الْأَصَابِعِ عَشْرٌ وَعَشْرٌ، وَفِي الْمَوَاضِحِ
 خَمْسٌ خَمْسٌ ". قَالَ: وَقَالَ: " لَا صَلَاةَ بَعْدَ
 الْعِدَاةِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ
 الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ "
 قَالَ: " وَلَا تُنْكِحِ الْمَرْأَةَ عَلَى عَمَّتَيْهَا،
 وَلَا عَلَى خَالَئَتَيْهَا، وَلَا يَجُوزُ لِمَرْأَةٍ عَطِيَّةٌ إِلَّا
 بِإِذْنِ زَوْجِهَا "

Yahya→Hüseyin→Amr b. Şuayb babası Şuayb b. Muhammed →dedesi Abdullah b. Amr: Mekke, Resûlullah tarafından fethedilince şöyle buyurdu: "Herkes silah bıraksın. Ancak Huzâa kabilesinin Benû Bekr kabilesine yönelik savaşı bundan istisnadır." Huzâalılara ikinci namazına kadar izin verildi. Sonra Resûlullah şöyle buyurdu: "Silahları bırakınız." Ertesi gün Huzâa kabilesinden birisi Müzdelife'de Benû Bekr kabilesinden birisiyle karşılaştı ve onu öldürdü. Bu durum Resûlullah'a ulaştı. Bunun üzerine Resûlullah ayağa kalkıp sırtını Kabe-i Muazzama'ya yaslayarak insanlara hitab etti: "İnsanlar arasında Allah'a en çok düşmanlık eden, Harem'de adam öldürendir veya kan diyeti olmayan başka bir kimseyi öldürendir veya Câhiliye döneminden kalma kan diyetinden dolayı bir kimseyi öldürendir. Birisi ayağa kalkıp 'Fılan kişi benim oğlumdur' dedi. Resûlullah şöyle buyurdu: 'İslâm'da bir kimse için nikahı altında olmayan bir kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia etme hakkı yoktur. Câhiliye dönemi ile ilgili hükümler yürürlükten kalkmıştır. Çocuk yatak sahibinindir. Zina yapan için ise esleb vardır.' Sahabe sordu: 'Esleb nedir ya Resûlallah' Resûlullah: 'Doğan çocuk üzerinde her türlü haktan mahrum olmaktır' buyurdu. Parmakların diyeti onar devedir. Muzıha (kemiğe ulaşan yara) için beşer deve diyet gerekir. Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar namaz yoktur! İkinci namazından sonra güneş batıncaya kadar da namaz yoktur! Bir kadın halası veya teyzesi ile bir nikâh altında tutulamaz! Bir kadının eşinin izni olmadan malından bir şey vermesi caiz değildir.⁴⁷

Bu rivayette hilften bahsedilmemiştir. Ancak Huzâa kabilesinden birinin Benû Bekr'den birini öldürdüğü nakledilmektedir. Bundan dolayı

⁴⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 11/264.

Resûlullah'ın uzun bir hitabından bahsedilmektedir. Bu rivayetteki birçok ifade takti' edilmek suretiyle farklı kaynaklarda yer almaktadır. Mekke fethi sırasında vârid olan bu hitaba dair rivayetler Amr b. Şuayb tarafından nakledilmektedir. Bu rivayetin bir şahidi ise İbn Hibbân'da geçmektedir. İbn Hibbân'ın Sahih'inde Mekke fethi sırasında yaşanan bu olaylara değinilmekte, Resûlullah'ın hitabına yer verilmekte ancak hilf konusuna yer verilmemektedir.⁴⁸

<p>حَدَّثَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا حُسَيْنُ الْمَعْلَمِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: لَمَّا فَتِحَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَكَّةُ، قَالَ: «كُفُّوا الصَّلَاحَ، إِلَّا حُرَاةَ عَن بَنِي بَكْرٍ»، فَأَذِنَ لَهُمْ، حَتَّى صَلُّوا الْعَصْرَ، ثُمَّ قَالَ: «كُفُّوا الصَّلَاحَ»، فَلَقِيَ مِنَ الْعَدُوِّ رَجُلًا مِنْ حُرَاةَ رَجُلٍ مِنْ بَنِي بَكْرٍ بِالْمُرْدَلَفَةِ، فَقَتَلَهُ، فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقَامَ خَطِيبًا، فَقَالَ: «إِنَّ أَعْدَى النَّاسِ عَلَيَّ اللَّهُ مِنْ عَدَا فِي الْحَرَمِ، وَمَنْ قَتَلَ غَيْرَ قَاتِلِي، وَمَنْ قَتَلَ بِدُخُولِ الْجَاهِلِيَّةِ»، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ ابْنِي فَلَانًا عَاهَرْتُ بِأَمِّهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَقَالَ: «لَا دَعْوَةَ فِي الْإِسْلَامِ ذَهَبَ أَمْرُ الْجَاهِلِيَّةِ، الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ، وَاللِّعَاطِرِ الْأَثَلْبِ»، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْأَثَلْبُ؟ قَالَ: «الْحَجْرُ، وَفِي الْأَصَابِعِ عَشْرُ عَشْرٍ، وَفِي الْمَوَاصِحِ خَمْسُ خَمْسٍ، وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَشْرُقَ الشَّمْسُ، وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ، وَلَا تُنْكِحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتَيْهَا، وَلَا عَلَيَّ خَالَتَيْهَا، وَلَا يَجُورُ لِامْرَأَةٍ عَطِيَّةٌ إِلَّا بِإِذْنِ رَوْجِهَا، أَوْ فَوْجِهَا بِحِلْفِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَإِنَّ الْإِسْلَامَ لَمْ يَرُدَّهُ إِلَّا بِشِدَّةٍ، وَلَا تُخَدِّثُوا حِلْفًا فِي الْإِسْلَامِ</p>	<p>Yezid→ Hüseyin el-Muallim→ Amr b. Şuayb→ Babası→ Dedesi: Mekke, Resûlullah tarafından fethedilince şöyle buyurdu: “Herkes silah bıraksın. Ancak Huzâa kabilesinin Benû Bekr kabilesine yönelik savaşı bundan istisnadır.” Huzâalılara ikinci namazına kadar izin verildi. Sonra Resûlullah şöyle buyurdu: “Silahları bırakınız.” Ertesi gün Huzâa kabilesinden birisi Müzdelife’de Benû Bekr kabilesinden birisiyle karşılaştı ve onu öldürdü. Bu durum Resûlullah’a ulaştı. Bunun üzerine Resûlullah ayağa kalkıp insanlara hitab etti: “İnsanlar arasında Allah’a en düşman olanı Harem’de adam öldürendir veya kan diyeti olmayan başka bir kimseyi öldürendir veya Câhiliye döneminden kalma kan diyetinden dolayı bir kimseyi öldürendir.” Birisi ayağa kalkıp ‘Filan kişi benim oğlumdur, Câhiliye döneminde annesiyile birlikte olmuştum’ dedi. Resûlullah şöyle buyurdu: ‘İslâm’da bir kimse için nikahı altında olmayan bir kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia etme hakkı yoktur. Câhiliye dönemi ile ilgili hükümler yürürlükten kalkmıştır. Çocuk yatak sahibinindir. Zina yapan için ise esleb vardır.’ Soruldu: Esleb nedir ya Resûlallah! Resûlullah: ‘Doğan çocuk üzerinde her türlü haktan mahrum olmaktır’ buyurdu. “Her parmak diyeti onar devedir. Muziha (kemiğe ulaşan yara) için beşer deve diyet gerekir. Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar namaz yoktur! İkinci namazından sonra güneş batıncaya kadar da namaz yoktur! Bir kadın halası veya teyzesi ile bir nikâh altında tutulamaz! Kocasının izni olmadan bir kadının (kocasının malından) sadaka vermesi uygun değildir. Câhiliye dönemi hilflerine riayet ediniz, İslâm onları ancak teyit eder. İslâm’da yeni hilf ihdas etmeyiniz.”⁴⁹</p>
--	--

İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Resûlullah'ın Mekke fethi günü Huzâalılara ikindiye kadar Benû Bekr kabilesine karşı silah kullanma ruhsatı verdiği

⁴⁸ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, 5/109-111.

⁴⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 2/411; Ahmed, *el-Müsned*, 34/218.

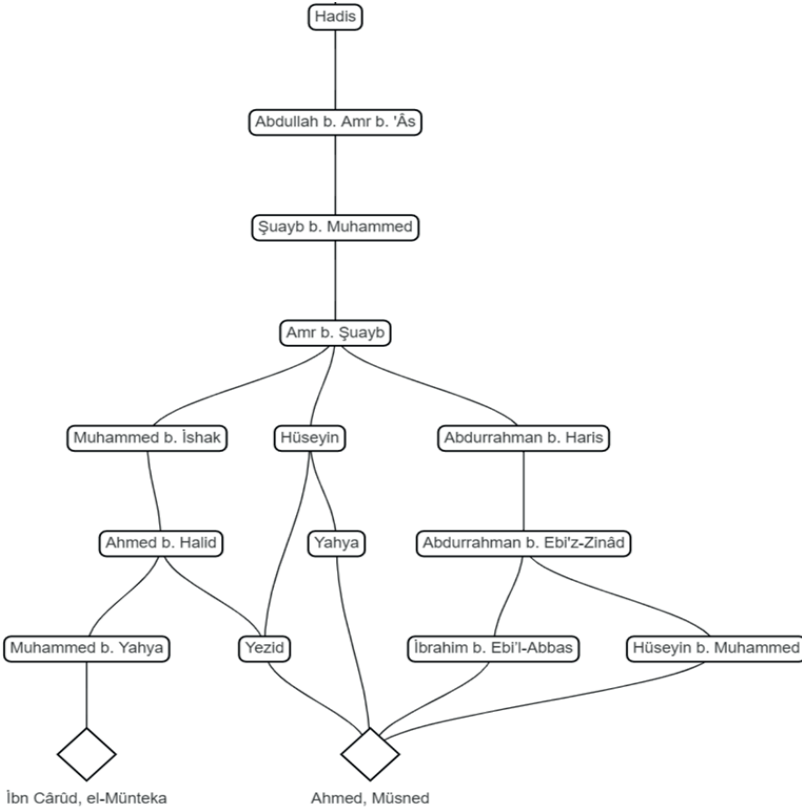
ancak ertesi gün bir Huzâa'nın Benû Bekr'den birisini Müzdelife'de öldürdüğünü anlatmaktadır. Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.s.) hitabı gerçekleşmiştir.⁵⁰

<p>حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي الْعَبَّاسِ، وَحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الرِّثَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ عَامَ الْفَتْحِ، عَلَى دَرَجَةِ الْكُعْبَةِ، فَكَانَ فِيهَا قَالَ: بَعْدَ أَنْ أُنْتُيَ عَلَى اللَّهِ، أَنْ قَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، كُلُّ حَلِيفٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَزِدْهُ الْإِسْلَامُ إِلَّا شِدَّةً، وَلَا حَلْفٌ فِي الْإِسْلَامِ، وَلَا هَجْرَةٌ بَعْدَ الْفَتْحِ، يَدُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ، تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ، وَلَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ، وَدِينُهُ الْكَافِرِ كَنْصِيفِ دِينِ الْمُسْلِمِ، أَلَا وَلَا شِعَارَ فِي الْإِسْلَامِ، وَلَا جَنْبَ وَلَا جَلْبَ، وَتُؤَخَذُ صَدَقَاتُهُمْ فِي دِيَارِهِمْ، يُجِيرُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ أَدْنَاهُمْ، وَيَزِدُّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ أَقْضَاهُمْ"، ثُمَّ نَزَلَ.</p>	<p>İbrahim b. Ebi'l-Abbâs ve Hüseyin b. Muhammed→Abdurrahman b. Ebiz-Zinad→Abdurrahman b. Haris b. Abdullah b. Ayyaş b. Ebi Rebîa→Amr b. Şuayb→Babası→Dedesı:</p> <p>Resûlullah Mekke'nin fetih günü Kabe'nin merdivenlerinde insanlara hitap etti. Allah'a hamdu senadan sonra şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Câhiliye döneminin tüm hilflerini İslâm ancak kuvvetlendirir. Fakat İslâm'da hilf yoktur. Fetihten sonra hicret yoktur. Müslümanlar kendilerinden olmayan düşmanlarına karşı bir el gibi birlik içindedirler. Müslümanların kanları birbirine eşittir. Bir kâfir için mümin öldürülmez. Kâfirin diyeti müslümanın diyetinin yarısıdır. İyi biliniz ki, İslâm'da şığâr evliliği, celeb ve ceneb yoktur. Zekât ve sadakalar ancak mal sahibinin diyarında teslim alınacaktır. Müslüman, söz verdiği husus küçük bir şey dahi olsa onu yerine getirmelidir. Aynı şekilde en uzak bir beldede dahi olsa bir kimseye verdiği sözünü yerine getirmelidir." Sonra merdivenlerden indi.⁵¹</p>
---	---

⁵⁰ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Kible - Dâru Kurtuba, 2006), 20/469; Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyid b. Receb (Riyad: Dâru'l-Hedyî'n-nebevi - Dâru'l-Fazile, 2007), 1/202-203.

⁵¹ Ahmed, *el-Müsned*, 11/525-526.

D Grubu Metinlerin İsnad Şeması

1.2. Sened Değerlendirmeleri

Araştırma konumuz olan hadise dair rivayetler, toplamda yedi sahâbî tarafından nakledilmiştir. Bunlar Cübeyr b. Mut'im, İbn Abbâs, Kays b. Âsım et-Temîmî, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr b. Âs ve Rebîa b. İbâd'dır.

Cübeyr b. Mut'im: Nevfel oğullarının eşrafından olan Cübeyr, Mekke fethi sırasında veya fetihten önce Müslüman olduğu rivayet edilmektedir.⁵² Hudeybiye antlaşması sonrası Müslüman olduğu da nakledilir.⁵³ Mekke fethi sırasında Müslüman olması, ilgili rivayeti bu esnada duymuş olması muhtemeldir.

⁵² Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2008), 2/168.

⁵³ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî marifeti's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvız (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/516.

Ümmü Seleme: Mekke'nin fethi sırasında Resûlullah'a eşlerinden Ümmü Seleme ve Meymûne eşlik ediyordu.⁵⁴ Bu durum, Ümmü Seleme'nin bu hadisi bizzat işitmiş olduğunu göstermektedir.

İbn Abbâs: Babası Abbâs ile birlikte Mekke'de ikamet etti ve Mekke'nin fethinden kısa bir süre önce ailesiyle birlikte Medine'ye hicret etmek üzere yola çıktılar. Yolda Cuhfe'de Mekke'yi fetheden Resûlullah ile karşılaştılar. Bunun üzerine geri döndüler ve Resûlullah ile birlikte fetihde bulundular.⁵⁵ Rivayetin Mekke fethinde irâd edilmiş olması, İbn Abbâs'ın işittiğini göstermektedir.

Kays b. Âsım et-Temîmî: 9/630 yılında Temîmoğullarına yapılan baskın sonrası barış görüşmeleri için Kays b. Âsım'ın da bulunduğu bir heyet Medine'ye geldi. Kays bu ziyaret sırasında Müslüman oldu.⁵⁶ Buna göre Kays, Mekke'nin fethi sırasında Resûlullah ile birlikte değildi. Kays'ın Resûlullah'tan üç rivayeti vardır. "İslâm'da hilf yoktur" rivayeti bunlardan birisidir. B grubu rivayetler arasında bulunan Kays rivayeti, diğer tariklerden farklı olarak soru-cevap formunda gelmektedir. Bu durum sadece Kays b. Âsım tarikinde olup diğer tariklerde Resûlullah'ın hitabı formundadır. Kays'ın bu soruyu Mekke'nin fethi günü sormadığı, hadisi işitmediği ama daha sonra işittiği rivayeti soru formunda anlamış olması muhtemeldir.

Rebîa b. İbâd: Rebîa, Mekke'nin fethinden bir gün sonra babasıyla birlikte Mekke'ye gider.⁵⁷ Resûlullah'ın "İslâm'da hilf yoktur. Bununla birlikte câhiliye dönemi hilflerini İslâm ancak kuvvetlendirir" hadisini o gün işittiğini söylemektedir.⁵⁸ Zehebî, Rebîa'nın Resûlullah'tan işittiğini ancak bunun Müslüman olmasından önce olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Vâkıdî, Rebîa'nın Mekke'de Resûlullah'tan işittiği esnada Müslüman olup olmadığına değinmemektedir. Ancak Rebîa b. İbâd, Mekke'ye gittiğinde Resûlullah'ı görür görmez tanıdığını, çünkü İslâm öncesi hac mevsiminde kurulan Zülmeccâz panayırında gördüğünü söylemektedir. Rebîa'nın ne zaman Müslüman olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır ama bunun Mekke fethi sırasında olması ihtimal dâhilindedir.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984), 2/829.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sireti'n-nebevîyye*, thk. Abdurrahman el-Vekîl (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1967), 7/61.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 9/125-128.

⁵⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 3/507-508.

⁵⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/867.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 3/516-517.

Abdullah b. Amr b. Âs: Hz. Peygamber'in hadislerini yazmasına izin verdiği sahâbîdir. Ebû Hureyre, hadis yazması nedeniyle Abdullah'ın kendisinden daha fazla hadis bilgisine sahip olduğunu söyler.⁶⁰ Abdullah, duyduğu hadisleri *es-Sahîfetu's-sadîka* adıyla yazdığı bir eser oluşturmuş olup eser günümüze ulaşmamıştır. Eser torunu Amr b. Şuayb'a intikal etmiş olup bu rivayetlerin büyük kısmı Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almaktadır.⁶¹

Enes b. Mâlik: Enes b. Mâlik, Hudeybiye'de ve Mekke'nin fethi sırasında Resûlullah ile birlikte bulundu. Ancak kendisinden nakledilen rivayetlerde "İslâm'da hilf yoktur" rivayetini işitmediği anlaşılmaktadır. Bilakis bu rivayete dair kendisine sorular yöneltilince Enes b. Mâlik "Resûlullah (s.a.s.) benim evimde Kureyş ile ensar arasında kardeşlik antlaşması yaptı" şeklinde cevap vererek rivayeti zımnen eleştirmektedir. Enes b. Mâlik'in "hilf" kavramını muâhât ile eş anlamlı kabul ettiği ve bundan dolayı rivayeti eleştirdiği anlaşılmaktadır.

2. Rivayetle İlgili Yorumlar

Rivayet, zahiri anlamının problemlili görülmesi nedeniyle çözüm noktasında farklı yorumlara konu olmuştur. Yapılan yorumları dört başlık altında derlemek mümkündür.

2.1. Miras Gerektiren Kardeşlik Antlaşması

Rivayet hakkında ilk yorum yapan isimlerden Taberî'ye göre kaldırılan hilf'ten kasıt, Câhiliye dönemi miras gerektiren kardeşlik antlaşmalarıdır. Taberî, ensar ile muhâcir arasında yapılan kardeşlik antlaşmalarının İslâm'ın ilk dönemlerinde olduğunu, bu antlaşmaların câhiliye adeti olup mirası gerektiren bir uygulama olduğunu, ancak bu câhiliye adetin ayet ile nesh edildiğini ve artık Müslümanlar arası bir kardeşlik antlaşmasının olmayacağını söylemektedir. "*Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar.*"⁶² âyeti ile hadiste bahsedilen miras ve kardeşlik nesh edilmiştir. Taberî, Câhiliye adeti olan bu kardeşlik antlaşmalarının Mekke fethine kadar devam ettiğini ifade etmektedir. Zira Mekke fethi sırasında Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Câhiliye dönemi antlaşmalarını yerine getirin. Çünkü İslâm onları kuvvetlendirir." Resûlullah bu buyruğu ile câhiliye döneminden kalan, iyilikte ve hakikatte yardımlaşma üzerine kurulu antlaşmaların devam etmesini, ancak yeni antlaşmaların artık yapılmamasını emretmiştir.⁶³ Taberî'ye göre "İslâm'da

⁶⁰ Buhârî, "İlim", 39.

⁶¹ Veysel Özdemir, *Abdullah b. Amr ve es-Sahîfetu's-Sadîka'sı* (Ankara: İlâhiyât Yayıncılık, 2015), 266.

⁶² el-Enfâl 8/75.

⁶³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr (el-Cüz'ü'l-mefkûd)*, thk. Ali Rızâ b. Abdillâh b. Ali Rızâ (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1995), 23-28.

hîlf yoktur” hadisi Mekke fethi sırasında varid olmuştur. Dolayısıyla Mekke’nin fethi sonrası her türlü yeni hîlf/antlaşma yapılması nesh ile ortadan kaldırılmıştır. Sadece iyilik ve yardımlaşma üzere yapılan eski antlaşmaların hükmü istisna kılınmıştır. Taberî, hadis ile birlikte ayetin de nâsîh olduğuna söylemektedir.

Taberî’nin bu yorumu eksik kalmaktadır. Zira hadis Mekke fethi sırasında vârid olduysa ve hadis nâsîh ise fethe kadar kardeşlik antlaşması yapılan müminler arası miras hukukunun devam etmiş olması gerekirdi. Hâlbuki miras hukukuna dair Enfâl Sûresinin 75. âyeti hicretin ikinci yılında Bedir savaşı sonrasında nazil olmuştur.⁶⁴ Bu âyet miras hukukuna dair düzenleme getirip miras için akrabalık bağının şart olduğuna hükmetmiştir.⁶⁵ Dolayısıyla miras gerektiren kardeşlik antlaşmalarının Mekke’nin fethinden önce mezkûr âyet ile nesh edildiği malumdur. Bu durumda Taberî’nin hadisteki “hîlf” kavramını miras gerektiren kardeşlik antlaşması ile açıklaması, tarihî veriler ile uyuşmamaktadır.

Tahâvî’ye (ö. 321/933) göre, ilk zamanlarda ensar ile muhacir arasında kardeşlik antlaşması yapılmış ve hatta birbirlerine mirasçı dahi olmuşlardır. Ancak bu durum daha sonra “İslâm’da ittifak yoktur” hadisi ile nesh edilmiştir. Bu hadis, Mekke fethi sırasında varid olmuştur ve tarih olarak muahhar olması hasebiyle, kendisinden önceki hadisi nesh etmiştir.⁶⁶ Tahâvî’nin nesh görüşüne karşı çıkanlar ise şu ayeti delil getirmişlerdir: “*Ana, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin.*”⁶⁷ Bu âyet, muâhât/kardeşlik antlaşması yapanlara da mirastan pay verilmesini emretmektedir. Tahâvî, bu itirazı te’vîl yoluyla çözer. Buna göre “*paylarını verin*” ayetinde kast edilen husus, yardım, nasihat ve vasiyet etmek şeklindeki bir paydır. Tahâvî, İbn Abbâs’tan naklettiği bu te’vîlin, diğer te’vîllere göre evla olduğunu söylemektedir.⁶⁸ Tahâvî, nesh konusunda sadece hadisi zikreder, âyetten bahsetmez. Tahâvî’ye göre nâsîh olan hadistir.

Nehhâs (ö. 338/950) ise Taberî ve Tahâvî’nin nesh iddialarına karşı çıkar. Nehhâs’a göre, “İslâm’da hîlf yoktur. Câhiliye döneminde yapılan antlaşmaları ise İslâmiyet sadece kuvvetlendirir” rivayeti neshe değil,

⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu ’n-nebevîyye*, 2/322; Mahmud Hamdi Zakzuk vd., *el-Mevsûatül-Kur’âniyyetil-mütehassasa* (Kahire: Vizaretü’l-Evkaf el-Meclisü’l-A’la li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2002), 41.

⁶⁵ Rifat Uslu, “Miras Hukukuna Dair Bir İnceleme: Nisâ ve Enfâl Sûreleri Özelinde”, *Düzcce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2020), 154-156.

⁶⁶ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1994), 4/300.

⁶⁷ en-Nisâ, 4/33.

⁶⁸ Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, 4/300-303.

bilakis neshin olmadığına delalet etmektedir. Çünkü bu hadis ile birlikte Said b. Cübeyr ve Mücâhid'in açıklamaları şunu gösteriyor ki, yardımlaşma, nasihat ve iyilik üzere yapılan antlaşmalar devam etmektedir. Yine neshe delil gösterilen "*Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin.*"⁶⁹ âyeti ise ne nâsihtir ne de mensûhtur. Bu mevzuda neshin olduğu tek nokta miras hakkının mensûh olmasıdır. Câhiliye dönemi hilf/muâhât yapanlar ve evlat edinenler birbirlerine mirasçı oluyorlardı. İslâm'ın ilk dönemlerinde de bu uygulama devam etmiştir. "*Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin.*"⁷⁰ âyeti ve "*Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitab'ına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka.*"⁷¹ âyeti nazil olunca Cenab-ı Allah onları mirastan mahrum bıraktı. Ancak onlara bir iyilik yapmak isterlerse vasiyet edebileceklerini buyurdu. Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr ise "*Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin.*"⁷² âyetini şöyle yorumlar: Akıl, istişare ve yardımlaşma konusunda paylarını verin.⁷³ Pay vermeyi sadece maddi anlamda değil aynı zamanda manevi destek anlamında izah etmişlerdir. Nehhâs'ın bu açıklamalarından "İslâm'da hilf yoktur" rivayetini miras hukuku ile ilgili görmediği, konuya dair nâsih nassın âyetler olduğu kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Battâl (ö. 449/1057) rivayet hakkında şu açıklamayı yapar. "İslâm'da ittifak yoktur" rivayeti ile Enes b. Mâlik'in "Resûlullah Kureyş ile ensar arasında kardeşlik antlaşmasını benim evimde yaptı" rivayeti arasında teâruz vardır denilirse şöyle cevap verilir. Bu durum İslâm'ın ilk döneminde idi. Resûlullah ensar ile muhâcîr arasında kardeşlik antlaşmaları tesis etti. Bu antlaşmalar gereği birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Ancak Allah (c.c.) bu durumu şu âyet ile nesh etti. "*Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar.*"⁷⁴ Ayrıca mirasın akrabalardan kimlere verileceği şu âyet ile belirlendi: "*Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder.*"⁷⁵

İbn Battâl iki rivayet arasındaki teâruzu, Taberî'den nakille nesh ile çözmeye çalışmıştır. Ancak miras gerektiren kardeşlik antlaşmalarının âyet ile olduğunu izah etmekle birlikte, "İslâm'da hilf yoktur" rivayetine dair

⁶⁹ en-Nisâ, 4/33.

⁷⁰ en-Nisâ, 4/33.

⁷¹ el-Ahzâb, 33/6.

⁷² en-Nisâ, 4/33.

⁷³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Süleymân b. İbrâhîm b. Abdullah (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 2009), 2/201-206.

⁷⁴ el-Enfâl, 8/75.

⁷⁵ en-Nisâ, 4/11.

bir açıklama yapmamıştır. İbn Battâl'a göre "Câhiliye döneminde yapılan antlaşmaları İslâmiyet sadece kuvvetlendirir" ifadesinde bahsi geçen hilf nesh edilmemiştir. Kur'an hükmü bu hilfleri iptal etmemiştir. Zira burada kast edilen hilf, zalim ve bâği olan kimselerden haklarını almak için hak üzere yardımlaşma anlamına gelmektedir. Aynı şekilde hac döneminde hacılara yemek dağıtma görevi gibi yardımlaşmalar istisna edilmiştir.⁷⁶

Kâdî İyâz'a (ö. 544/1149) göre, "İslâm'da ittifak yoktur" hadisi ile Resûlullah'ın ensar ve muhacir arasında yapmış olduğu kardeşlik antlaşmaları nesh edilmiştir. Çünkü ensar ile muhacir arasında yapılan antlaşma ile birbirlerine mirasçı oluyorlardı. "*Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar.*"⁷⁷ âyeti ile aralarındaki miras hukuku kaldırılmış oldu. Kâdî İyâz, hadiste geçen "câhiliye döneminde yapılan antlaşmaları ise İslâmiyet sadece kuvvetlendirir"⁷⁸ ifadesini ise şöyle izah edmektedir; İslâm yardımlaşma ve hak konusunda birbirini desteklemeyi kuvvetlendirir.⁷⁹

İmâm Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre, İslâm kardeşliği, Allah'a itaat yolunda ve dinde yardımlaşma, iyilik ve takva konusunda yardımlaşma, hakkı ikame etmek için antlaşma/hilf yapmak hükmü bakidir. Hatta bu antlaşma ve sözleşmeler Câhiliye döneminde bile imzalanmış olsa iyilik ve yardımlaşma üzere olduğu müddetçe aynen hükmünü devam ettirmiş ve İslâm bu antlaşmaları desteklemiştir. Dolayısıyla burada "hilf yoktur"dan murat, miras gerektiren kardeşlik sözleşmeleridir.⁸⁰ Azîmâbâdî (ö. 1911) Nevevî'nin görüşlerini benzer şekilde zikreder.⁸¹

Yukarıda isimlerini verdiğimiz ulemanın tamamına göre, muâhât

⁷⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebü Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 6/424-425.

⁷⁷ el-Enfâl, 8/75.

⁷⁸ Ebü Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 1983), 10/307; Ebü Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî İbn Râhûye, *el-Müsned*, thk. Merkezu'l-Buhûs bi Dâri't-Te'sîl (Kahire-Beyrut: Dâru't-Te'sîl, 2016), 3/31; Ahmed, *el-Müsned*, 27/325; Ebü Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), 3/1643; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 206.

⁷⁹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmâîl (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1998), 7/567; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr* (Kahire: Dâru't-Türâs, ts.), 1/196.

⁸⁰ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Kahire: Matbaatu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, 1929), 16/81-82.

⁸¹ Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (b.y.: Mektebetu Selefiyye, 1968), 8/142.

antlaşmaları Medine'de yapılmış olup antlaşma gereği müminler birbirine mirasçı oluyorlardı. Daha sonra bu hüküm nesh edilmiştir. Ancak nesh eden nassın âyet mi hadis mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tahâvî ve Azîmâbâdî'ye göre hadis bu hükmü nesh etmiştir. Taberî ve Kâdî İyâz'a göre hem âyet hem de hadis, muâhât antlaşmalarını nesh etmiştir. Nehhâs ve İbn Battâl'a göre sadece âyet nesh etmiştir. Hatta Nehhâs, hadisin miras hukuku ile hiç ilgisi olmadığını ifade etmektedir. Hadise dair bu yorumların hiçbirinde hadisin tarihine ve mekânına dair bir açıklama bulunmadığı dikkat çekmektedir.

2.2. Câhiliye Dönemi Zulüm Üzere Kurulu İttifaklar

Hadis ile ilgili yapılan bir diğer yorum ise bahsi geçen hilften kasıt, Câhiliye döneminde haksızlık, zulüm, isyan ve kötülük üzerine bina edilen ittifaklardır. Dolayısıyla hadis bu ittifaklar için "İslâm'da hilf yoktur" demektir. Buna göre geçmişteki iyilikler, mazluma yardım, fakir ve gariplere kucak açan tarzdaki sosyal ittifaklar yasaklanmamış, bilakis teşvik edilmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) miras gerektiren kardeşlik antlaşmalarında neshi kabul etmekle birlikte, neshin âyet ile olduğunu ve sadece miras hususunun nesh edildiğini, müminler arası yardımlaşma ve nasihatleşmenin ise devam ettiğini belirtmektedir. Ancak "İslâm'da hilf yoktur" hadisinde kastedilen antlaşmalar, câhiliye döneminde yapılan ve haksızlık üzerine bina edilen ahidlerdir.⁸² Azimâbâdî bu konuda iki farklı yorum yapmaktadır. Yukarıda verdiğimiz ilk yorumuna göre hadisteki murâd, miras gerektiren kardeşlik antlaşmalarıdır. İkinci yorumuna göre ise hilften murâd, Câhiliye dönemi baskın, öldürme gibi kötülük üzere kurulan antlaşmalardır. Câhiliye döneminde olmakla birlikte İslâm'ın teyit ettiği antlaşmalar ise iyilik, sıla-i rahim, mazluma yardım üzere yapılan antlaşmalardır. İslâm bunları teyit eder ve antlaşmaları tanır.⁸³ Halîl Ahmed Sehârenpûrî (ö. 1927) de "hulf" kavramını Câhiliye dönemi zulüm ve haksızlık üzere kurulan siyasî ittifak anlamında kabul etmektedir.⁸⁴ Bu yorumlarda hadisin Câhiliye dönemi haksızlık ve zulüm üzere olan antlaşmaların kaldırıldığı, artık o tür antlaşmalara gerek kalmadığı ve geçmiş ittifakların hükmünün kalmadığına işaret edilmektedir.

2.3. Hilf Yerine İkame Edilen Muâhât

Hadisle ilgili bir diğer yoruma göre ise Medine'de sahâbe arasında kardeşlik antlaşmaları yapılıncâ Câhiliye dönemine ait olan hilf uygulaması kaldırılıp yerine muâhât uygulaması getirildi. Bu yorum ilk defa İbnü'l-

⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/473.

⁸³ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 8/141.

⁸⁴ Halîl Ahmed Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebi Dâvûd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 13/210.

Mülakkın'de⁸⁵ görülmektedir. İbnü'l-Mülakkın'ın bu yorumu daha sonra Übbî⁸⁶ ve Aynî tarafından benimsenmiştir. Aynî bu yorumunu şöyle açıklar. Müminler arasında muâhât uygulamasının iki sebebi vardı. Birincisi, câhiliye döneminde var olan hilf kültürünü devam ettirdi ve böylece onlara bir mükafat vermiş oldu. Zira hilf yoluyla birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Ancak Resûlullah, "İslâm'da hilf yoktur" diyerek hilf uygulamasını kaldırıp kardeşlik uygulamasını tesis etti. İnsan alıştığı bir şeyden vazgeçerse bu sefer aynı cinsten başka bir şey edinmeye çalışır. İkincisi, muhâcirlerin mal ve mesken ihtiyaçları vardı. Bunun çözümü için ensara sığındılar. Böylece Medine'deki bu karışıklık kardeşlik ile teyit edildi. Bedir savaşı sonrasında ise muâhâta gerek kalmadı. Çünkü ganimetler ile herkesin maddi durumu düzeldi.⁸⁷ Aynî'ye göre miras gerektiren muâhât uygulaması ise Bedir savaşı sonrası kaldırılmıştır. Bu yoruma göre "İslâm'da hilf yoktur" rivayeti Medine'de hicretin ilk günlerinde vârid olmuştur. Ancak bu tarihe ve mekâna işaret eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4. Siyasî ve Askerî İttifaklar

Bu konudaki bir diğer görüş ise rivayette yasaklanan hilften kasıt dönemin tüm siyasî, askerî ittifaklarıdır. Zira İslâm'ın gelmesi ile tüm Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik sağlandığı için ayrıca bir siyasî askerî ittifaka gerek kalmamıştır. Bu yoruma ilk defa Cessâs'ta (ö. 370/981) rastlanılmaktadır.

Cessâs, "İslâm'da hilf yoktur" hadisinin tüm siyasî ittifakları nesh ettiğini belirtmektedir. Cessâs bu durumu şöyle izah eder:

"Müfessirlerin tümüne göre '*Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin*'⁸⁸ âyeti gereği İslâm'ın ilk dönemlerinde aralarında herhangi bir nesep bağı olmadığı halde Müslümanlar aralarındaki hilf gereği birbirlerine mirasçı oluyorlardı. '*Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar*'⁸⁹ âyeti nazil olana kadar böyle devam etti. İslâm'ın ilk dönem hilfleri, yardımlaşma ve birbirine mirasçı olmak üzere sabit ve sahihtir. 'İslâm'da hilf yoktur' rivayetindeki hilf ise Câhiliye dönemi hilfleridir. Bu rivayet kardeşlik hilfi yapanların birbirine mirasçı olma durumunun nesh edilmesinden sonradır. Zira Câhiliye dönemi hilflerinin birçok çeşidi vardı. Bunlardan birisi siyasî ittifaklardır ki, İslâm'ın ilk dönemlerinde müşrikler, Medine'deki Yahudiler ve münafıkların çok ve güçlü olmasından dolayı Müslümanlar bir ittifaka ihtiyaç duydular. Ancak Cenab-ı Allah İslâm'a izzet verip

⁸⁵ İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmii's-sahih*, 14/24-25.

⁸⁶ Übbî, *İkmâlü İkmâl*, 6/355.

⁸⁷ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 11/232-233.

⁸⁸ en-Nisâ 4/33.

⁸⁹ el-Enfâl 8/75.

Müslümanlar güçlenince, sayıları artınca, kendi kendilerine yetince ve düşmanlarına karşı dik durmaya başlayınca Resûlullah siyasî ittifak yapmaya gerek görmedi."⁹⁰

Cessâs'a göre, Müslümanlar zayıf olduğu dönemde başka kabile veya gruplar ile siyasî ve askerî ittifak/hilf kurmuşlardır. Ancak İslâm'ın güçlendiği, Müslümanlarının sayısının çoğaldığı ve düşmanlarına karşı durabildiği, tüm Müslümanların küfür karşısında tek yürek olduğu dönemde artık hilf/ittifaka gerek kalmamıştır. İşte bundan dolayı Resûlullah (s.a.s.) "İslâm'da hilf yoktur" buyurmuştur. Cessâs, hilf için iki farklı yorum yapmaktadır. Birisi hilfin miras gerektiren kardeşlik antlaşması olduğu ve bunun ayetle nesh edildiği, diğeri ise hilfin siyasî bir ittifak olduğu ve Mekke'nin fethi ile Müslümanlar güçlenince herhangi bir siyasî ittifaka gerek kalmadığıdır.

Hattâbî, "İslâm'da hilf yoktur" rivayetini te'vil ederek problemi çözmeye çalışmıştır. Câhiliye döneminde insanlar birlik ve beraberlik içinde olmadıkları için aralarında antlaşmalar yapmak zorunda kalıyorlardı. Ancak İslâm geldikten sonra Allah (c.c.) Müslümanların kalplerini birbirine ısırdı ve onları kardeş yaptı. Dolayısıyla artık hilf/ittifaka ihtiyacı kalmadı.⁹¹ Hattâbî'nin, Cessâs'tan etkilendiği ve onun gibi düşündüğü görülmektedir. Hattâbî, rivayetdeki hilfin siyasî ittifaklar anlamında kullanıldığını ve hadisin siyasî ittifaklara gerek olmadığını vurguladığını söylemektedir. Bununla birlikte hilfin diğer anlamlarını da yok saymamaktadır. Hattâbî hilf kelimesinin bir anlamının da kardeşlik ahdi yapmak olduğunu açıklamaktadır. Hattâbî'ye göre İslâm'da uhuvvet dediğimiz şeye câhiliye döneminde hilf denilirdi. Bu gelenek dinin ahkâmı ve sınırları çerçevesinde devam etti. Câhiliye dönemindeki gelenek devam etti. Ancak İslâm'ın hükümlerine aykırı olan hususlar iptal oldu. Dolayısıyla hilf bir yönüyle devam etti, bir yönüyle iptal edildi.⁹²

Rivayeti, tarih bilgileriyle de destekleyerek açıklayan İbnü'l-Esîr'e (ö. 606/1210) göre "İslâm'da hilf yoktur" hadisi Mekke fethi sırasında Resûlullah tarafından tüm Mekkelilere hitaben söylendi. Resûlullah, daha önceki tüm siyasî ve askerî antlaşmaları ve birlikleri ortadan kaldırdığını açıklamıştır. Dolayısıyla bu hadis nâsihtir. Mekke fethi sırasında gündeme gelen bu siyasî ve askerî birlikler, Hilfü'l-mutayyebîn ve Hilfü'l-ahlâf'tır. Hilfü'l-ahlâf toplam altı kabileden oluşuyordu; Abdü'd-dâr liderliğinde Benû Cumah, Benû Mahzûm, Benû Adıyy, Benû Ka'b ve Benû Sehm kabileleri. Hz. Ömer'in ailesi de bu ittifak içindeydi. Diğer ittifak Hilfü'l-

⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Âhkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdik Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1992), 3/283-284.

⁹¹ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî Hattâbî, *A'lâmü'l-hadis fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd (Mekke: Merkezi İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988), 3/2191.

⁹² Hattâbî, *A'lâmü'l-hadis fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2/1135.

mutayyebîn ise Abdümenâf liderliğinde Benû Esed, Benû Zühre ve Benû Teym kabilelerinden oluşuyordu. Resûlullah ve Hz. Ebû Bekir'in aileleri de bu ittifak içindeydi. Her iki ittifak arasındaki düşmanlık Mekke fethine kadar devam ediyordu. Resûlullah fetih sırasında “İslâm'da ittifak yoktur” emriyle Arabistan yarımadasındaki iki önemli ittifakı fiilen bitirdiğini ilan etmiştir. Ancak hilfû'l-fudûl gibi yardımlaşma ve iyilik üzere kurulmuş olan sosyal antlaşmaların devam ettiğini açıklamıştır.⁹³

İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre kardeşlik antlaşmaları olsun, siyasî ittifaklar olsun hepsi İslâm'ın gelmesiyle birlikte hükümlerini yitirmiştir. İbn Kayyim, “İslâm'da hilf yoktur” hadisini şöyle yorumlar. Allah (c.c.) Müslümanların arasını tek bir beden gibi birleştirdi. Birbirlerine yardım eden kardeşlik nasip etti ve ülfet ile kalplerini birbirine ısındırdı. Dolayısıyla Câhiliye dönemindeki gibi bir hilfe gerek kalmadı. İslâm kardeşliği öyle kuvvetli idi ki Câhiliye dönemi hilf anlayışından daha muazzam bir durum ortaya çıkmış oldu. İslâm'a muhalif durumları gerektiren hilfler batıldır. İslâm'ın gerektirdiği özellikleri taşıyan Câhiliye dönemi hilfleri ise İslâm'ın gelmesinden sonra aynen devam etti ve İslâm o hilfleri teyit ve tekit etti. İbn Kayyim'a göre kabileler arası ittifak antlaşması olan hilfleri de İslâm iptal etmiştir. Kabilelerin birbirlerine yardım etme, saldırılara karşı birlik olma konusundaki hilflerini de İslâm iptal etmiştir. İslâm, düşmana karşı cihat ve ilây-ı kelimetullah için düşmana karşı birlik olma ve yardımlaşmayı gerektirmektedir. Muhacir ve ensar arasında yapılan muâhât antlaşmasını İslâm yasaklamamıştır. Ama Enes b. Mâlik kendisine sorulan soruyu bu şekilde anladığı için Resulullah'ın kendi evinde muâhât antlaşması yaptığını açıklamıştır.⁹⁴

Kirmânî (ö. 786/1384) “İslâm'da hilf yoktur” rivayetinin problemli olduğunu kabul ederek te'vil yoluyla durumu açıklamaktadır. Ona göre “hifl” kavramının iki anlamı vardır. Birisi Câhiliye dönemi batıl üzere yapılan sözleşmeler, diğeri ise kardeşlik antlaşmalarıdır. Kardeşlik antlaşmaları İslâm'ın ilk dönemlerinde vardı ve daha sonra nesh edilmiştir.⁹⁵ “İslâm'da hilf yoktur”, çünkü hilf ittifak demektir. İslâm geldikten sonra müslümanları birleştirmiş ve kaplerinin arasına muhabbet yerleştirmiştir. Dolayısıyla artık ittifak kurmaya gerek kalmamıştır. İnsanlar Câhiliye döneminde aralarında antlaşmalar yapardı. Zira onları bir araya getiren bir söylem yoktu.⁹⁶

Cessâs, Hattâbî, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Kirmânî'ye göre hadis ile birlikte tüm sosyal, askerî ve siyasî ittifaklar yasaklanmıştır. İbnü'l-Esîr

⁹³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/424-425.

⁹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzibu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019), 2/320-324.

⁹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981), 10/123.

⁹⁶ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, 21/213.

ise Resûlullah'ın bu hadis ile dönemin kabileler arası siyasî ittifaklarını yasakladığını söyler.

3. Rivayetin Bağlamı

3.1. Rivayetin Tarihi ve Mekânı

Rivayetin tarihiyle ilgili yorumlarda üç farklı tarih verilmektedir. Bunlardan birisi hicretten hemen sonra Mescid-i Nebevî'nin inşası sonrası ki bu hicretin yedinci ayına tekabül etmektedir. İkinci tarihlendirme Mekke fethi öncesi Huzâa kabilesine yapılan saldırı sonrası olduğu şeklindedir. Üçüncü tarihlendirmeye göre hadis Mekke'nin fethi sırasında Resûlullah'ın hitabı sırasında gerçekleşmiştir.

Hicretin 7. Ayı. Günümüzde yapılan bir çalışmaya göre hadisin Medine'de hicretin yedinci ayında vârid olduğunu şöyle izah eder: "Bunun için Hicretin yedinci ayında, Mescid'in tamamlandığı sırada, kırk beş ensar ile kırk beş muhaciri (90 kişiyi) Enes b. Mâlik'in evine iki veya üç kişi davet etti. Hz. Peygamber, onlara: "İslâm dininde hilf yoktur; din kardeşliği vardır"⁹⁷ buyurarak bu doksan kişi arasında ikişerli muâhât (kardeşlik) ilan etti."⁹⁸ Bu yorumda, hadiste geçen "hîlf" kavramı muâhât ile eş anlamlı kabul edilmiş ve "hîlf" kavramının siyasî ittifak anlamı göz ardı edilmiştir. Muhtemelen bu yorum İbnü'l-Mülakkın'ın izahlarına dayanmaktadır. Zira ona göre "hîlf" kavramı yerine "muâhât" kavramı ve uygulaması başlatılmıştır. Rivayetlerde bu tarihlendirmeye dair herhangi bir bilgi ve delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tarihlendirme tamamen bir yorum olarak durmaktadır.

Mekke Fethi Öncesi. Vâkıdî'ye göre fetih öncesi Huzâalılara yapılan saldırı sonrası Medine'yi ziyaret eden heyetle görüşme sırasında bu rivayet gündeme gelmiştir. "Abdumuttalib döneminde Mekke'ye saldırı yapan Benî Bekr kabilesine karşı Huzâa kabilesi ile Abdumuttalib, Ehâbîş ittifakı içinde yer aldılar. Aynı zamanda Huzâa kabilesi ile Abdumuttalib arasında yazılı bir antlaşma yapıldı. Hudeybiye antlaşması sonrası Huzâa kabilesi, Resûlullah tarafında yer aldı ve Resûlullah'a gelerek bu yazılı metni okudular. Resûlullah şöyle buyurdu: "İttifâkınızı çok iyi biliyorum. Siz Müslüman olurken yapılmış ittifakınız geçerlidir. Câhiliye devrinde yapılmış ittifakı, İslâm ancak sağlamlaştırır. Ancak İslâm'da hilf yoktur."⁹⁹ Bu anlatım konunun Mekke fethinden önce gündeme geldiğini göstermektedir. Huzâa kabilesi kendisine yapılan saldırı sonrasında Medine'ye gelerek konuyu Resûlullah'a arz etmiş ve müttefik oldukları için yapılan saldırıya karşılık verilmesini beklemişler. Böylece Hudeybiye

⁹⁷ Yazarın verdiği hadis metninde "din kardeşliği vardır" ifadesi modern dönem idrâcı olup yazarın verdiği kaynaklarda böyle bir ifade bulunmamaktadır.

⁹⁸ Yıldız, "Hz. Peygamber'in Örneğinde Af ve İnsan Kardeşliği", 69.

⁹⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 2/781-782.

antlaşması sonrası Resûlullah'ın tarafında yer almak isteyen Huzâaların eski antlaşma metinlerini göstermesi şeklinde görünmektedir.

İbnü'l-Cevzî de Vâkıdî ile benzer fikirdedir. Ona göre Amr b. Sâlim el-Huzâî Resûlullah'tan yardım istemek ve başlarına gelen olayı¹⁰⁰ haber vermek üzere Medine'ye geldi. Resûlullah'tan izin isteyerek şiiir okudu ve destek istedi.¹⁰¹ Bu olay üzerine Hudeybiye antlaşmasını bozan Kureyş'e yani Mekke'ye sefer düzenlendi. Bu anlatıma göre bu hadis Mekke fethi öncesi vârid olmuştur. Ancak bu anlatımda "İslâm'da hilf yoktur" şeklinde bir ifade yoktur. Resûlullah'ın Huzâa kabilesi yanında olduğunu ifade etmek için Câhiliye dönemi ittifaklarını teyit etmesi anlamlı görünmektedir. Ancak kendisinden yardım isteyen Huzâalılara "İslâm'da ittifak yoktur" şeklinde cevap vermesi makul görünmemektedir. İbnü'l-Cevzî'nin nakli de bunu göstermektedir. Vâkıdî rivayetindeki "İslâm'da ittifak yoktur" kısmı, sonradan idrâc edilmiş görünmektedir.

Mekke Fethi Sırasında. Vâkıdî'de geçen bir rivayette, Rebîa b. İbâd ed-Düelî¹⁰², babasıyla beraber Mekke'nin fethinden sonra Mekke'ye gittiklerini, Resûlullah'ı orada gördüğünü, görür görmez tanıdığını ve Resûlullah'tan "İslâm'da hilf yoktur. Câhiliye dönemi hilflerini İslâm ancak kuvvetlendirir" hadisini o gün işittiğini söyler.¹⁰³ Bu anlatımdan rivayetin Mekke fethinden sonra olduğu anlaşılmaktadır. İbn Sa'd aynı rivayeti Vâkıdî'den nakleder.¹⁰⁴

Taberî¹⁰⁵ ve Tahâvî¹⁰⁶ göre "İslâm'da hilf yoktur" rivayeti Mekke fethi sırasında varid olmuştur. Beyhakî, Amr b. Şuayb tarikiyle gelen rivayeti esas alarak Resûlullah'ın, Mekke'nin fethi günü insanlara hitabında "İslâm'da hilf yoktur" buyurduğunu nakletmektedir.¹⁰⁷ Zehebî de hadisin Mekke fethi sırasında vârid olduğuna dair Amr b. Şuayb rivayetlerini naklederek konuyu işlemektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Kinâne kabilesinin dostu olan Kureyşli müşrikler Müslümanların tarafını tutan Huzâa kabilesine baskın yaptılar ve böylece Hudeybiye Antlaşması'nı bozmuş oldular.

¹⁰¹ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî Sıbt İbn Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekat - Ammar Reyhavi (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyeye, 2013), 4/65-66.

¹⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 3/507-508.

¹⁰³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/867.

¹⁰⁴ Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *Tabakât*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 5/134.

¹⁰⁵ Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr (el-Cüz'ü'l-mefkûd)*, 23-28.

¹⁰⁶ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 4/300.

¹⁰⁷ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 5/86.

¹⁰⁸ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*,

Vâkıdî, Resûlullah'ın hutbeyi fetihten sonraki gün öğleden sonra verdiğini söylemektedir.¹⁰⁹ Ebû Ubeyd ise, öldürme olayının ilk gün, hutbenin ikinci gün verildiğini söylemektedir.¹¹⁰ Resûlullah'ın hutbelerine dair yapılan bir çalışmada Mekke fethi günü ve ertesi günü olmak üzere iki hutbenin olduğu, ancak her iki hutbeye dair anlatılan rivayet metinlerinin süreç içerisinde birbirleriyle karıştırıldığına işaret edilmektedir.¹¹¹ Rivayetin bağlamı, ravilerin anlatımı ve ravilerin Mekke'nin fethinde bulunan kimseler olması hasebiyle "İslâm'da hilf yoktur" hadisinin Mekke'nin fethinden sonraki gün irâd edildiği anlaşılmaktadır.

3.2. Bağlam İnşası

Rivayeti anlamak için metnin bağlamını, arka planını, tarihini ve mekânını tespit etmek önem arz etmektedir. Hadis metnini anlamak için dilini bilmek yeterli olmamakta, metnin oluştuğu ortamı ve şartları bilmek gerekmektedir. Rivayetin coğrafyası, coğrafyanın kültür ve örfü, sosyolojisi, ravinin psikolojisi gibi tüm unsurlar rivayetin bağlam inşasında dikkat edilmesi gereken hususlardır.¹¹² Konuyla ilgili rivayetin tarihi ve mekanı belirlendikten sonra bağlamın bütünüyle ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır. "İslâm'da hilf yoktur" rivayetinin Mekke'nin fethi günü yaşanan bir öldürme olayı sonrasında Resûlullah'ın uzunca bir hitabetinden taktî' edilen bir kesit olduğu, konuyla ilgili D grubu metinlerde anlaşılmaktadır. Buhârî, Mekke fethi sırasında Huzâa kabilesinden birisinin Leys oğullarından bir kişiyi öldürdüğünü, bunun üzerine Resûlullah'ın uzun bir hutbe irâd ettiğini nakletmektedir.¹¹³ Mekke günü yaşanan öldürme olayı ve akabindeki uzunca hitabet hakkında hadis kaynaklarında fazlaca bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tarih kaynaklarına¹¹⁴ müracaat edildiğine olayın detayları görülmektedir.

Rivayetler ve tarihî kaynaklardaki bilgilere göre Mekke'nin fethi günü Huzâa kabilesi ile Benû Bekr arasında yaşanan bu gerginliğin sebebi, Mekke'nin fethine de sebep olan Benû Bekrlilerin Huzâa kabilesine yapmış olduğu baskındır. Bu baskın nedeniyle fetih günü sadece Huzâa kabilesine has olmak üzere Benû Bekr'lileri ikindiye kadar öldürme ruhsatı verilmiştir.

thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 1/376; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/171.

¹⁰⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 2/844.

¹¹⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 1/203.

¹¹¹ Saliha Özdeğirmenci, *Hiz. Peygamberin Hutbe ve Hitabeleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 237-255.

¹¹² Nurullah Agitoğlu, "Hadiste Bağlam İnşası", *The Journal of Academic Social Science Studies* 4/5 (2013), 127-145; Nurullah Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015), 189-195; Fatma Yüksel Çamur, *Anlatıbilim ve Hadis* (Ankara: TDV Yayınları, 2024), 162-205.

¹¹³ Buhârî, "İlim", 39.

¹¹⁴ En detaylı anlatıma İbn Kesîr yer vermektedir. Bk. Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşki İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Cize: Dâru Hicr, 1997), 6/578-582.

İbn Kesîr, Huzâa kabilesine öldürme için ikindiye kadar izin verilmesinin garîb olduğunu söyler. Eğer bu bilgi doğru ise muhtemelen Vetîr¹¹⁵ gecesi Benû Bekr'in yaptığı baskından dolayı verilen özel bir izin olabileceğini ifade etmektedir.¹¹⁶ Zira Mekke fethini başlatan olay, Vetîr gecesinde Benû Bekr kabilesinin Huzâa kabilesine yaptığı baskındır. Huzâa kabilesi Resûlullah'ın müttefiki idi. Müttefik kabilenin tarafında yer alan Resûlullah, orduyu hazırlayıp Mekke'nin fethine doğru yola çıktı. Fetih günü Huzâalılara Vetir gecesi yaşanan baskından dolayı ikindiye kadar Benû Bekr kabilesinden olanları öldürme izni verilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Ancak öldürülen kişinin sadece bir kişi olması, akabinde Resûlullah'ın olaya kızması ve diyetini ödemesi genel bir iznin olmadığını ve olayın bireysel olduğunu göstermektedir. Eğer böyle bir izin olsaydı Benû Bekr'den tek kişi değil daha fazla sayıda insan öldürülebilirdi. Ancak Mekke fethi günü Benû Bekr'den hiç kimsenin intikam korkusuyla orada bulunamayacağını da düşünmek gerekmektedir. Bu durumda Benû Bekr'den Cüneydîb b. Edla eman almanın verdiği güvenceyle rahatça Mekke'ye gidebilmiştir.

Huzâa kabilesinden Hirâş b. Ümeyye¹¹⁷, Mekke'nin fethinin ikinci günü Câhiliye döneminden kalan bir kan davası nedeniyle Benû Bekr kabilesinden¹¹⁸ Cüneydîb b. Edla el-Hüzeli'yi öldürdü.¹¹⁹ Konu Resûlullah'a ulaştınca Kabe-i Muazzama'nın merdivenlerine çıktı ve uzunca bir hitabette¹²⁰ bulundu. Hitabetin bir kesitinde "İslâm'da hilf yoktur. Ancak Câhiliye dönemi hilflerine riayet ediniz, İslâm onları ancak teyit eder. İslâm'da yeni hilf ihdas etmeyiniz" buyurmuştur.¹²¹ Ayrıca Huzâa kabilesini ikaz etti ve şöyle dedi: "Ey Huzâa topluluğu, öldürmekten uzak durun." Sonra öldürülen şahsın diyetini ödedi.¹²²

¹¹⁵ Vetîr, Huzâalıların yerleşim yerlerinden birisidir. Hudeybiye antlaşmasının bozulmasına sebep olan gece baskını Vetîr'deki Huzâalılara yapıldığı için bu olaya "Vetîr gecesi" denmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Bağdâdî Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Daru Sadr, 1977), 5/360; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/582.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/581-582.

¹¹⁷ İbn Hacer, öldüren kişinin Hirâş b. Ümeyye olduğunu öldürülenin Leys oğullarından bir kişi olduğunu ancak adının bilinmediğini söyler. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/206.

¹¹⁸ Bazı kaynaklarda Leys oğulları olarak da geçmektedir. Leys oğulları Bekr oğullarının bir alt aşiret grubudur. Detaylı bilgi için bk. Muhammet Duman, "Ehâbiş Kabilelerinin Köken Sorunu: Ensâb Literatürü Üzerinden Bir Tartışma", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/3 (2023), 773.

¹¹⁹ Öldürülen kişi, kaynaklarda farklı isimlerle verilmektedir. Ancak muhtemelen yazım hatalarından kaynaklanmaktadır. İbn Hişâm "İbn Esva' el-Hüzeli", Vâkîdî "Cüneydîb b. Edla" olarak zikreder. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/843-844; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 4/57.

¹²⁰ Uzun hitabet örnekleri D Grubu metinlerde yer almaktadır.

¹²¹ Ahmed, *el-Müsned*, 11/525-526.

¹²² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 4/57.

Sonuç

Hadis kaynaklarında yer alan "İslâm'da hilf/ittifak yoktur" rivayetinden İslâm'ın siyasi, askeri ve sosyal ittifaklara müsaade etmediği, bilakis yasakladığı zahirî anlamından anlaşılmaktadır. Ancak rivayetin tarihî bağlamının göz ardı edilmesi, metnin konuşulduğu mekân, zaman ve muhatap kitlenin belirsiz olması metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Rivayet bağlamından koparılmak suretiyle ihtisâr ve takti' yapılarak aktarıldığı görülmektedir. İhtisâr ve takti' nedeniyle ilk dönemlerde rivayet problemlili görülmüş ve zihinlerde soru işaretleri belirmiştir. Hadisteki "hilf" kavramı kardeşlik olarak anlaşılmış olmalı ki sahabeden Enes b. Mâlik'e sorulduğunda, rivayeti bu zahirî anlamıyla tenkit etmiş ve Resûlullah'ın kendi evinde kardeşlik antlaşması yapmış iken nasıl olur da "İslâm'da hilf yoktur" diyebileceğine işaret etmiştir.

Rivayet metninin anlaşılması için girilen bu bağlam inşası çabasında konuyla ilgili bütün tarihler hadis kaynaklarından ve konuyla ilgili tarihî veriler tarih kaynaklarından ele alınmak suretiyle birlikte değerlendirildiğinde vakianın şöyle gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Mekke'nin fethi sırasında Resûlullah, bazı istisnalar belirtmek suretiyle tüm Mekke halkı için genel af ilan etmiştir. Ancak fethin ikinci günü Huzâa kabilesinden Hirâş b. Ümeyye Müzdelife'de Benû Bekr kabilesinden Cüneydib b. Edla el-Hüzelî'yle karşılaştı ve Câhiliye döneminden kalan düşmanlıkları nedeniyle onu öldürdü. Bu durum Resûlullah'a ulaşınca bundan dolayı Huzâa kabilesini yerdı ve şöyle dedi: "Ey Huzâa topluluğu, öldürmekten uzak durun." Sonra öldürülen şahsın diyetini ödedi. Resûlullah fethin ikinci günü öğleden sonra ayağa kalkıp sırtını Kabe-i Muazzama'ya yaslayarak Kabe'nin merdivenlerinde insanlara uzun bir hitabta bulundu. Allah'a hamd-u senadan sonra şöyle buyurdu:

"İnsanlar arasında Allah'a en çok düşmanlık eden Harem'de adam öldürendir veya kendisine öldürme kastı olmayan kişiyi öldürendir veya Câhiliye dönemi intikamı ile adam öldürendir. Ey insanlar! Câhiliye döneminin tüm hilflerini İslâm ancak kuvvetlendirir. Ancak İslâm'da hilf yoktur. Fetihden sonra hicret yoktur. Müslümanlar kendilerinden olmayan düşmanlarına karşı bir el gibi birlikte hareket ederler. Müslümanların kanları birbirine eşittir. Bir kâfir için mümin öldürülmez. Kâfirin diyeti Müslümanın diyetinin yarısıdır. Müslüman, söz verdiği husus küçük bir şey dahi olsa onu yerine getirmelidir. Aynı şekilde en uzak bir beldede dahi olsa bir kimseye verdiği sözünü yerine getirmelidir. Savaşa katılmayan ordu mensuplarına da ganimetten pay verilir. Celeb (tahsildarın ayağına adam çağırarak) ve ceneb (Uzak bir yerde ikamet edip zekât malını ayağına getirmek) yoktur. Zekât ve sadakalar ancak mal sahibinin diyarında teslim alınacaktır."

İttifaklar arası çatışmanın Mekke'nin fethi günü bu olay vesilesiyle gündeme gelmesi üzerine Resûlullah, tüm Müslümanların ve tüm kabilelerin kardeş olduğunu, Müslümanların kendi arasında ayrıca bir ittifak kurmasına ihtiyaç olmadığını, Câhiliye dönemi imzalanmış sosyal, siyasî ve ekonomik ittifakların devam edebileceğini, hatta İslâm'ın o antlaşmaları teyit ettiğini ifade etmektedir.

Sonraki dönemlerde, fethin ikinci günü irâd edilen bu uzun hutbe, takti' usulüyle birbirinden bağımsız gibi görünen farklı hadis rivayetlerine dönüşmüştür. Bu durum konunun anlaşılmasını zorlaştırmış ve meselenin Medine'de Müslümanlar arası muâhât antlaşmaları ile ilgili olduğu düşüncesine sevk etmiştir. Buna göre "İslâm'da hilf yoktur" rivayeti, İslâm'da kardeşlik antlaşması yapmak yasaklanmıştır şeklinde anlaşılmıştır. Bunun üzerine bu hadisin sonraki dönemde yani Mekke fethi sırasında irâd edildiği göz önüne alınarak hadisin nâsih olduğu ve miras gerektiren kardeşlik antlaşmalarının mensûh olduğu ifade edilmiştir. Ancak miras gerektiren kardeşlik antlaşmalarının bu hadis ile değil Bedir savaşı sonrasında ayet ile mensûh olduğu bilinmektedir.

Hadis bağlamından koparılarak aktarıldığı için şerh literatüründe bu rivayete dair karşılaşılan tüm yorumlar, genellikle sahabe arasında yapılan ve miras gerektiren muâhât antlaşmaları hakkında olmuştur. Bazı yorumcular ise Câhiliye dönemi zulüm, haksızlık ve isyan üzere olan antlaşmalara işaret edildiğini söylemişlerdir. Cessâs, Hattâbî ve Mecdüddin İbnü'l-Esîr hadisin tarihî bağlamını da göz önünde bulunduran ve bütün rivayetleri bir araya getiren bütüncül bir bakış açısı ile metni yorumlamışlardır.

Şerh geleneğindeki bu yorum zenginliğiyle birlikte, "İslâm'da hilf/ ittifak yoktur" hadisi, metnin tarihî bağlamı, zamanı, mekânı ve arka planı göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) siyasî, sosyal ve askerî ittifakları yasaklamadığını, o günün şartlarında Müslümanların birlik içinde oldukları için herhangi bir kabile ve aşiret ittifakına gerek duyulmadığını ifade etmek için irâd ettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik zayıflıkları ortada iken, siyasî küresel/bölgesel iş birliklerinin kurulduğu denklemlerde İslâm'da ittifakın olmadığını söylemek gerçekçi olmayacaktır.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 2. Basım, 1983.
- Agitoğlu, Nurullah. *Hadis ve Bağlam*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015.
- Agitoğlu, Nurullah. "Hadiste Bağlam İnşası". *The Journal of Academic Social Science Studies* 4/5 (2013), 127-145.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Akyürek, Yunus. "Cahiliye Dönemi Kureyş Toplumunda Hilf Olgusu". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/38 (2018), 33-56.
- Algül, Hüseyin. "Hilfî'l-Mutayyebîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat, 2. Basım, 1993.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 14 Cilt. Mektebetu Selefîyye, 2. Basım, 1968.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ve Dâru Reyân, 1408/1988.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Âhkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1992.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Duman, Muhammet. "Ehâbiş Kabilelerinin Köken Sorunu: Ensâb Literatürü Üzerinden Bir Tartışma". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/3 (2023), 771-786.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbu'l-Emvâl*. thk. Ebû Enes Seyid b. Receb. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hedyi'n-Nebevi - Dâru'l-Fazile, 2007.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedu Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 14 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1990.
- Ebû'l-Karayâ, Beşîr. "el-Hilf min manzûr İslâmî, te'silü'l-mefhûm ve binaunumûzec". *Mecelletu Külliyyeti'l-İktisâd ve Ulûmi's-Siyâsiyye* 19/2 (2019), 161-207.
- Efendioğlu, Mehmet. "Taktî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Naim el-Arksusî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Bağdâdî Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1977.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî. *A'lâmü'l-hadîs fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd. 4 Cilt. Mekke: Merkezu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî. *Meâlimü's-sünen*. thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. 4 Cilt. Halep: Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.

İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu İbn Battâl alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kible ve Dâru Kurtuba, 2006.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulaziz b. Abdillâh b. Bâz - M.Fuad Abdalbaki - Muhibbuddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 14 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2008.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahihu İbn Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdilmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Siretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ - İbrâhîm el-Ebyârî - Abdulhafız Şelebî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Tehzîbu Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 2019.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 1997.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1300.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Merkezu'l-Buhûs bi Dâri't-Te'sîl. 4 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru't-Te'sîl, 2016.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtîb el-Hâşimî el-Basrî el-Bagdâdî. *Tabakât*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.

İbnu'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Alî b. el-Cârûd en-Nisâbüfî. *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsned*. thk. Merkezu'l-Buhûs bi Dâri't-Te'sîl. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.

İbnu'l-Esir, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1963.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî marîfeti's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

İbnü'l-Mülakkın, Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed. *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi's-sahih*. thk. Hâlid er-Rabbât vd. 36 Cilt. Doha: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 2008.

İsfahânî, Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.

İstemi, Fuat. "Hadislerin Bağlamının Tespitinde İhtisar ve Takti' Uygulamasının Neden Olduğu Sorunlar". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2017), 315-326.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahya İsmâil. 9 Cilt. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1998.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Meşârikü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, ts.

Kaya, Büşra Sıdıka. *İslâm Öncesi Dönem Emân Uygulamaları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kirmânî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibu'd-derârî fî şerhi Sahihî'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1981.

Kudâî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.

Ma'mer b. Râşid, Ebü Urve. *el-Câmi'*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1983.

Muhammed b. Habîb, Ebü Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*. thk. Hurşid Ahmed Fârik. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1985.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahih*. thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 1 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 2006.

Nehhâs, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. thk. Süleymân b. İbrâhîm b. Abdullah. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 2009.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahihî Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Mısıriyye bi'l-Ezher, 1929.

Özdeğirmenci, Saliha. *Hiz. Peygamberin Hutbe ve Hitabeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Özdemir, Veysel. *Abdullah b. Amr ve es-Sahîfetü's-Sâdika'sı*. Ankara: İlâhiyât Yayıncılık, 2015.

Özen, Şükrü. "Velâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/11-15. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

Sehârenpûrî, Halîl Ahmed. *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Sibt İbn Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî. *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekat ve Ammar Reyhavi. 23 Cilt. Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2013.

Sönmez, Nesim. "Hılfu'l-Fudûl Teşkilatı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 399-418.

Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh. *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sireti'n-nebevîyye*. thk. Abdurrahman el-Vekîl. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmiyye, 1967.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 2. Basım, 1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Tehzibu'l-âsâr (el-Cüz'ü'l-mefkûd)*. thk. Ali Rızâ b. Abdillâh b. Ali Rızâ. 1 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1995.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu müşkilî'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî. *Müsned*. thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cize: Mektebetu Hicr, 1999.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî. *Keşşâfî istulâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Refik el-Acem vd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996.

Uslu, Rifat. "Miras Hukukuna Dair Bir İnceleme: Nisâ ve Enfâl Süreleri Özelinde". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2020), 144-157.

Übbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hilfe b. Ömer el-Veştâfî. *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1328.

Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd. *Kitâbü'l-Meğâzi*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1984.

Yıldız, Abdullah. "Hz. Peygamber'in Örneklüğünde Af ve İnsan Kardeşliği". *Hadis ve Sıyer Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 53-73.

Yüksel Çamur, Fatma. *Anlatıbilim ve Hadis*. Ankara: TDV Yayınları, 2024.

Zakzuk, Mahmud Hamdi vd. *el-Mevsûatül-Kur'âniyyetil-mütehassasa*. Kahire: Vizaretü'l-Evkal el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2002.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Sıyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.